

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
з дисципліни «Українська мова»
для слухачів підготовчого відділення

“Затверджено”

зав. підготовчого відділення
_____ Кирнасівська Н.В.

“Затверджено”

на засіданні кафедри довузівської підготовки
Протокол № _____ від _____ 2010 р.
Зав. кафедри _____ Расторгуєва Т.Є.

Одеса 2010

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
з дисципліни «Українська мова»
для слухачів підготовчого відділення

Одеса 2010

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
з дисципліни «Українська мова»
для слухачів підготовчого відділення

„Затверджено”
на підготовчому відділенні ОДЕКУ

Одеса 2010

Методичні вказівки з дисципліни «Українська мова» для слухачів підготовчого відділення.

Укладачі:

Професор кафедри українська мова ОНУ імені І.І. Мечникова Бондар О.І.
та викладач кафедри довузівської підготовки Труба Г.М., Одеса, ОДЕКУ,
2010. – 54 с. укр. мова.

ВСТУП

Українська мова є однією з високорозвинених літературних мов світу і за кількістю мовців входить до двадцяти найпоширеніших мов світу. Вона є державною мовою в Україні, а отже, обов'язковою для володіння кожним громадянином України. Тому вступники до вишів на будь-яку спеціальність проходять тестування з української мови. Добре володіння державною мовою – запорука успішного опанування відповідним фахом.

Пропоновані методичні вказівки покликані допомогти вступникам успішно впоратися з тестовими завданнями з української мови. Для цього після стислого опису суті та видів тестових завдань, системи оцінювання, умов його проведення в посібникові подано всі розділи, що стосуються необхідного навчального обсягу з української мови: фонетика, орфографія, графіка, будова слова, словотвір, лексикологія, фразеологія, морфологія, орфографія, синтаксис, пунктуація.

Кожен з розділів становить собою своєрідний навчальний блок, побудований на засаді: 1) теоретичні данні; 2) практична частина у вигляді пробних тестів, що дає змогу швидко згадати вивчене в школі і потренуватися, перевірити глибину засвоєння потрібних знань і за необхідності повернутися до вивчення теоретичного матеріалу.

Методичні вказівки відповідають вимогам, які пред'являють до цього жанру робіт, і, безумовно, стануть у нагоді вступникам до вищих навчальних закладів будь-якого ступеня.

Зміст

Вступ.....	4
Характеристика тестових завдань.....	7
Фонетика. Графіка. Орфоепія.....	8
Питання для контролю.....	11
Будова слова. Словотвір.....	12
Питання для контролю	14
Лексикологія. Фразеологія.....	15
Питання для контролю.....	17
Морфологія.....	17
Іменник.....	17
Питання для контролю.....	23
Прикметник.....	24
Питання для контролю	27
Числівник	27
Питання для контролю	29
Займенник.....	29
Питання для контролю	30
Дієслово.....	31
Питання для контролю	34
Прислівник.....	35
Питання для контролю.....	38
Службові частини мови. Прийменник. Сполучник. Частка.....	39
Питання для контролю.....	42
Орфографія.....	43
Питання для контролю.....	
Синтаксис.	
Пунктуація.....	
Словосполучення.....	
Речення.....	
Прості речення.....	
Складносурядні речення.....	
Складнопідрядні речення.....	
Безсполучникові речення.....	
Питання для контролю.....	
Список використаної літератури.....	

Характеристика тестових завдань з української мови і літератури

Тест з української мови і літератури складається з таких форм тестових завдань:

1. **Завдання з вибором однієї правильної відповіді (ВОВ).** До кожного завдання пропонується 4 або 5 варіантів відповіді, з яких лише один

правильний. Завдання вважається виконаним правильно, якщо учасник вибрав і позначив правильний варіант відповіді у бланку відповідей. Завдання вважається виконаним неправильно, якщо: а) позначено неправильну відповідь; б) позначено два або більше варіантів відповіді, навіть якщо серед них є правильний; в) відповідь не позначено взагалі.

2. **Завдання на встановлення відповідності (ВВ).** У завданнях пропонується співвіднести характеристику мовного чи літературного явища, позначеного літерою, з прикладом цього явища, позначеним цифрою. Завдання вважається виконаним правильно, якщо учасник вибрав і позначив правильну літеру (від А до Д) навпроти кожної цифри (від 1 до 4) у бланку відповідей.

Система оцінювання. За питання з 1 по 23, з 29 по 56 за правильну відповідь ви отримуєте по 1 балу, з 24 по 28, з 57 по 60 - по одному балу за кожну правильно встановлену відповідність.

Загальна кількість завдань тесту – **60**. На виконання тесту з української мови і літератури відведено **180 хвилин**.

Умови проведення зовнішнього незалежного оцінювання та перевірки його результатів

Під час проведення зовнішнього незалежного оцінювання в аудиторії не можуть бути присутні вчителі української мови та літератури, початкових класів, зарубіжної літератури.

Відповіді на завдання першої і другої частин автоматично обробляються після сканування бланка відповідей А.

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА

Фонетика – (від гр. звуковий, голосовий) у широкому розумінні – розділ мовознавства, що вивчає звукову систему мови в зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що виступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою. Фонетика у вузькому значенні

вивчає артикуляційні й акустичні особливості звуків мови, закономірності їх сполучуваності у мовленнєвому потоці, пов'язані з ними позиційні зміни, наголос, інтонацію, членування мовленнєвого потоку на склади, а також більші відрізки. Це власне фонетичний аспект вивчення звукової сторони мови.

Функціональний аспект звуків мови вивчає **фонологія**.

Звук – це найдрібніша одиниця мовлення, матеріальна оболонка слова.

В українській мові 33 літери та 38 фонем.

Усі звуки української мови поділяються на

Голосні:

- складотворчі;
- голосовий канал максимально відкритий;
- в основі лежить голосове джерело (музичний тон).

В українській мові 6 голосних звуків –[a], [o], [y], [e], [u], [i]. Найістотнішою ознакою розрізнення голосних звуків є зміна об'єму й форми ротової порожнини, зумовленої рухами губ і язика. За роботою губ українські голосні поділяються на лабіалізовані, під час вимови яких губи заокруглюються і витягуються вперед ([o], [y]), і нелабіалізовані, що утворюються без активної участі губ ([a], [e], [i], [u]).

Голосні звуки [a], [e], [y] можуть вживатися і після твердих, і після м'яких, [и] – лише після твердих.

утворює характерні для приголосних шуми;
- джерело звуку – одночасно голос і шум.

Творються за допомогою шумів, які виникають тому, що струмінь видихуваного повітря проходить через різні перепони, утворювані органами мовлення.

За переважанням при творенні приголосних шуму чи голосу вони поділяються на шумні (шум переважає над голосом) і сонорні (голос переважає над шумом).

Шумні: [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [ж], [ш], [дж], [дз], [дз'], [ч], [у], [у'], [г], [к], [х], [г], [ф].

Сонорні: [р], [л], [м], [н], [в], [й], [л'], [р'], [н].

Залежно від роботи голосових зв'язок приголосні поділяються на дзвінкі й глухі, тобто вони утворюють акустичні пари: [б] – [п], [д] – [т], [д'] – [т'], [з] –

Приголосні:

- артикуються за умов повного або часткового звуження ротової порожнини, через яку проходить видихуваний струмінь повітря і

[с], [з'] – [с'], [ж] – [ш], [дж] – [ч], [дз] – [ц], [дз'] – [ц'], [г] – [к], [г] – [к], [ф] –

Усі сонорні приголосні звуки належать до дзвінких і не мають парних глухих.

Приголосні звуки [дж], [дз], [дз'], [ц], [ц'] називаються злитими, тому що в

їхньому

звучанні зливаються елементи двох різних звуків.

Приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] – називаються губними – вони утворюються за активної участі губ.

Алфавіт (абетка, азбука) – сукупність літер, розташованих в усталеному порядку.

Кожна літера української мови здебільшого позначає один звук. Але літери я, ю, є можуть позначати один звук я – [а], ю – [у], є – [е] та м'якість попереднього приголосного і два звуки я – [йа], ю – [йу], є – [йе].

Два звуки вони позначають:

- На початку слова: яблуко, юність, єдність.
- Після літери на позначення голосного звука: дає, має, стою, покою.
- Після апострофа та знака м'якшення: м'який, мільярд.

Літери ї та щ завжди позначають 2 звуки: ї – [йі], щ – [шч].

Ь звука не позначає, а вживається для позначення м'якості попереднього приголосного.

Один звук може позначатися двома літерами: звук [дж] – літерами д і ж, звук [дз] – літерами д і з.

Склад – це найменша одиниця членування мови, яка складається з одного або сполучення звуків, що вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря; це мінімальний відрізок мовлення, що складається з голосного звука або сполучення голосного з одним чи кількома приголосними і вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

Відкритий склад – закінчується на голосний: ві – ра, ма – ти.

Закритий склад – закінчується на приголосний: сон, сад, рід.

За початковим звуком розрізняються склади: прикриті – починаються з приголосного: п'ятниця, літо..., неприкриті – починаються з голосного: іній, інший.

Склади поділяються на наголошені та ненаголошені.

Наголос – це виділення одного складу слова за допомогою артикуляційних засобів, які властиві мові (м'язової напруженості мовного апарату, збільшення сили видиху, зростання тривалості). Розрізняють словесний наголос і логічний. Український наголос за фонетичною природою визначається як якісний, кількісний і силовий (динамічний).

Орфоенія – це розділ науки про мову, що вивчає систему норм літературної вимови.

Предметом вивчення орфоенії є:

- звукові особливості мовлення (усне мовлення розглядається не взагалі, а тільки з погляду його відповідності сучасним літературним нормам),
- правильна вимова звуків мовлення,
- правильна вимова звукосполучень,

- правильна вимова окремих слів та їхніх форм.

Вимова голосних звуків:

1. Голосні [а], [і], [у] в усіх позиціях вимовляються виразно;
2. Голосні [е], [и] в ненаголошеній позиції вимовляються з наближенням до [и], [е] відповідно [e^и], [и^е]: *шести* – [ше^исти́], *життя* [жи^ет':а́]
3. Голосний [о] у позиції перед складом із наголошеним [у] вимовляється з наближенням до [у] – [o^у]: *кожух* – [ко^ужу́х]

Українській літературній мові не властива вимова [а] на місці ненаголошеного [о].

Вимова приголосних звуків:

1. Дзвінкі приголосні в кінці слова й перед глухими в середині слова вимовляються дзвінко: [наро́д], [на́дто], крім слів [н'і́хт'і], [к'і́хт'і], [во́хко], [ле́хко], [д'о́хт'у]
2. Приголосні [в], [й] на початку слова перед будь-яким приголосним, у середині слова після голосного перед приголосним і в кінці слова вимовляються як короткі нескладові голосні в - [ў] й -[і]: [ўну́к], [ішоў], [кра́і].
3. Неподовжені шиплячі приголосні вимовляються твердо, крім позиції перед [і], тоді шиплячі пом'якшуються: [ш'і́ст']
4. З літерою г вимовляються такі слова: *агрус, табище, таблі, тава, газда, талатан, тандж, танок, татунок, твалт, тетотати, тедзь, терготати, тешешт, глей, гніт, тоголь-моголь, тонта, трасувати, трати, тречний, тринджоли, трунт, гудзик, гуля, гуральня, дзита, легінь, фіглі-міглі та ін.*

(Українській мові притаманне таке явище як уподібнення. Уподібнення – під впливом одних звуків інші змінюються, але така зміна можлива лише у вимові.)

5. Глухі приголосні в середині слова перед дзвінками чергуються з відповідними дзвінками: *боротьба* – [боро́д'ба́], *просьба* – [про́з'ба].
6. Дзвінкий приголосний [з] у префіксах з-, роз- здебільшого оглушується перед наступним глухим: *зсушити* – [с:уши́ти].
7. [Д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н] перед наступним м'яким або пом'якшеним приголосним стають теж м'якими: [д'н'і́].
8. [Ж], [ч], [ш] перед [с'], [ц'] чергуються відповідно із [з'], [ц'], [с']: *на стежці* – [на стéз'ц'і́], *на ручці* – [на ру́ц':і́], *всміхається* – [всм'іха́йес':я́].
9. [З] перед шиплячими [ж], [дж] чергується з [жс]: *зжовкнути* – [жс:о́ўкнути].
10. [С] перед [ш] вимовляється як [ш]: *підніси* – [п'ідн'і́ш:и].
11. [Т] перед [с] вимовляється як [ц]: *робиться* – [ро́биц':а].
12. –жся вимовляється як [з'с'а]: *зважається* – [звáz'с'а].
13. –чся вимовляється як [ц':а]: *не калічя* – [не кал'і́ц':а].
14. –жці вимовляється як [з'ц'і́]: *запоріжці* – [запо́р'із'ц'і́]

15. Буквосполучення [дж], [дз], [дз'], [ц], [ц'], [ч] позначають один звук і вимовляються як афrikати: дж^{імь}, дз^{інок}.

Чергування – це заміна одного звуку на інший унаслідок певних фонетичних умов. У сучасній українській мові найуживаніші такі чергування:

Голосних:

О, е з і: осінь – осені, кінь – коня

Е з о: шести – шостий

А з о: допомагати – допомога

Е з і: летіти – літати

стелити – застилати

Приголосних:

Г – ж – з: книга – книжка – книзі

К – ч – ц: рука – ручка – руці

Х – ш – с: горох – горошина –

горосі

Питання для контролю:

Продовжити речення:

1. Фонетика – це...

2. Фонологія – це...

3. Звук – це...

4. Орфоепія – це...

5. Вкажіть 10 слів які пишуться з буквою г.

Знайдіть правильну відповідь.

6. Приголосний звук [й] вимовляється в слові:

А. Танцюрист; Б. Піаніст; В. Улюблениця; Г. Єдність.

7. Приголосні звуки тільки дзвінки в рядку:

А. Джерельний, газда, в'юнець, гриб;

Б. Жанр, забіг, лід, джміль;

В. Регіон, неділя, мова, коледж;

Г. Добро, лимон, рейс, недорогий.

8. Приголосні звуки тільки глухі в рядку:

А. Стаття, хисткий, пастух, сполох;

Б. Пісня, свято, якорець, заява;

В. Скоїтися, слюсар, таємниця;

Г. Хвиля, свято, дзвінок.

9. Вкажіть рядок, в якому всі слова мають однакову кількість букв і звуків.

А. Тьмяніє, буряк, їдальня;

Б. Свято, заява, воля;

В. Ємність, єдність, ящик;

Г. Поле, доля, дзвін.

10. Вкажіть рядок, де уподібнення приголосних звуків не відбувається:

А. Розважся; Б. На ложці; В. Вмиваєшся; Г. Вдень.

11. Вкажіть варіант, який відображає правильну вимову:

А. Вогко – [в'огко]; Б. Льон – [л'он]; В. Кузня – [к'уз'н'а].

12. Вкажіть, який варіант відображає правильну вимову:

А. Ллється – [л':ец':а]; Б. Кожух – [кожух]; В. Пішов – [пішоў];
Г. Неси – [не^иси].

Спробуйте самотійно побудувати транскрипції слів: знання, дзвін, мелодія, знайомишся, дівчинка.

13. Вкажіть відповідність:

1. б, п, д, т, з, с, ж, ш, дж, дз, ч, ц, г, ґ, ф, д, т, з, с, дз, ц	А. Приголосні звуки;
2. р, л, м, н, в, й, л, р, н	Б. Приголосні шумні звуки;
3. складотворчі, голосовий канал максимально відкритий, в основі лежить голосове джерело (музичний тон).	В. Голосні звуки;
4. артикуюються за умов повного або часткового звуження ротової порожнини, через яку проходить видихуваний струмінь повітря і утворює характерні для приголосних шуми; джерело звуку – одночасно голос і шум.	Г. Приголосні сонорні звуки.

БУДОВА СЛОВА. СЛОВТВІР

Морфеміка – це розділ мовознавчої науки, який вивчає морфемну структуру слів. Завдання: поділ слів на морфеми, закономірність поєднання морфем, вивчення історичних змін, які відбувались у морфемній структурі слова.

Морфема – це найменша неподільна значуща частина слова. Існує тільки в складі слова і є його найменшою частиною. Характерною особливістю всіх різновидів морфем є їхня регулярна відтворюваність і повторюваність у процесі мовлення. Поєднуючись і розміщуючись у певній послідовності, вони є засобом вираження певного лексичного і граматичного значення.

Словозмінна основа (СО) – це частина слова без закінчення. Не є морфемою. Виражає лексичне значення. *Книг-, дім-, сонц-...*

СО поділяється на: просту, яка складається з 1-єї морфеми та збігається з коренем; складну, яка складається більше ніж з 1-єї морфеми. СО виявляється при зміні слів, у незмінюваних словах СО збігається із словом. СО виділяється у складних словах: *інженер-будівельник*. Є слова, які змінюють СО при відмінюванні: *теля, чудо*.

Закінчення (флексія) – це морфема, яка служить для вираження граматичного значення слова, тобто для вираження його зв'язку з іншими словами. Матеріально виражені закінчення у мовленні виражаються звуком чи звукосполученням, а на письмі буквою чи буквосполученням. Матеріально невиражене закінчення (нульове) – це закінчення, яке у звуковому вигляді у мовленні та у буквенному вигляді на письмі відсутнє в даній словоформі, але яке обов'язково з'являється в інших формах цього слова.

Внутрішнє закінчення виділяється:

- у складних іменниках, обидві частини якого відмінюються: *інженер-будівельник*;
- у повторюваних та редуплікованих основах прикметників: *далекий-далекий, густий-гутий*;
- у складних словах другою частиною яких є сот: *п'ятсот*;
- у дієсловах та займенниках у позиції перед постфіксом –ся, -сь: *слухаємося, якась*.

Типи морфем:

Кореневі і афіксальні (службові)

Корінь – це морфема, яка є семантичним ядром словотворчо споріднених слів. Вільний корінь – може функціонувати як у поєднанні з іншими морфемами, так і самотійно. Корені, які функціонують лише у поєднанні з іншими морфемами, називаються зв'язаними (радиксоїдами): *Невидимка, взути*.

Префікс – це морфема, яка знаходиться у позиції перед коренем або іншим префіксом: *прамова*. Розрізняють словотворчі і формотворчі префікси.

Суфікс – це морфема, яка знаходиться у позиції після кореня або іншого суфікса. Розрізняють словотворчі і формотворчі суфікси.

Постфікс – службова морфема, розташована після закінчення.

- *ся (сь)*;
- *будь*;
- *небудь*;
- *то*.

Словотвір (дериватологія) – розділ мовознавства, який вивчає процес творення похідних слів, його механізми. Слово, від якого безпосередньо утворено похідне, називається твірним словом. Слова, що утворюються від твірних, називають похідними, або мотивованими. Словотвірний тип – це група слів однієї частини мови, які побудовані за єдиною схемою. Вони об'єднуються на основі таких ознак:

1. твірні слова належать до однієї частини мови;
2. слова утворені за допомогою спільного словотворчого засобу або навіть способу словотворення;
3. мають спільне словотвірне значення.

Способи словотворення:

Розрізняють морфологічні і неморфологічні способи словотворення. До морфологічних відносять всі способи, за якими похідне слово утворилося за допомогою афіксальних морфем, всі інші до неморфологічних.

Морфологічні:

- Суфіксальний
- Префіксальний
- Префіксально – суфіксальний
- Постфіксальний

Неморфологічні способи словотворення:

- Морфолого-синтаксичний – слово набуває нового значення у результаті переходу його з однієї частини мови до іншої.

- Лексико-синтаксичний – слово утворюється шляхом злиття в одне слово синтаксичного словосполучення.
- Лексико-семантичний – нове слово утворюється шляхом переосмислення вже наявного у мові слова.

Осново- і словоскладання. Абревіація.

Складання – це спосіб творення слів шляхом об'єднання в одне ціле.

Основоскладання – це спосіб творення похідних слів шляхом поєднання кількох основ у цілісну лексичну одиницю. Поєднання основ може відбуватися за допомогою сполучних голосних –о-, -е- або без них.

Поєднання кількох слів в єдину лексичну одиницю називається словоскладанням. **Словоскладанням** утворюються такі групи слів:

1. синонімічні єдності (*степи-доріжки*);
2. семантичні єдності (*батько-мати, хліб-сіль, діди-прадіди*);
3. прикладкові сполучення (*місто-герой, дівчина-красуня*);
4. повторення (*великий-великий, давно-давно, ледве-ледве*).

Різновидом складних слів є складноскорочені слова або абревіатури.

Абревіація – це спосіб творення похідних слів шляхом об'єднання скорочених основ, скорочених і повних основ, або довільного скорочення твірної одиниці.

Серед абревіатур розрізняють:

- часткові абревіатури утворюються поєднанням частини першого твірної слова і повного другого слова (*санітарний інспектор - санінспектор*); поєднанням частин усіх твірних слів (*універсальний магазин - універмаг*)
- ініціальні абревіатури утворюються поєднанням перших звуків твірних основ (*МВС*)
- комбіновані абревіатури утворюються поєднанням частини першого твірної слова та ініціальної абревіатури від інших твірних слів (*міськвно – міське управління народної освіти*).

Питання для контролю:

1. Корінь – це...
2. Основа – це..
3. Закінчення – це...
4. Префікс – це...
5. Суфікс – це...
6. Суфіксальний спосіб – це...
7. Префіксальний спосіб – це...
8. Неморфологічні способи словотвору – це...
9. Встановіть відповідність:

1. Префіксальний спосіб	А. Заспів, виліт, перехід;
2. Суфіксальний спосіб	Б. Читач, слухач, глядач;
3. Морфолого-синтаксичний	В. Зебра, чайник, вікно;
4. Лексико-синтаксичний	Г. Лютий, черговий, військовий;

5. Лексико-семантичний

Г. Спасибі, небіжчик, люби-мене-не-покинь;

10. Мають спільний корінь слова в рядку:

А. Балончик, балет, балкон, бал;

Б. Дослід, піддослідний, дослідження, дослівний;

В. Мислити, помислити, мислення, мислитель;

Г. Мак, маківка, макітра, маки.

11. Усі слова у рядку мають префікс:

А. Переліт, перекіс, замріяно, підземка;

Б. Носоріг, підніжжя, підземний, розлінуватися;

В. Заклад, здоров'я, запал, заручини;

Г. Підступ, підкіс, перелісок, перед.

12. Мають закінчення в рядку:

А. Стіл, взнаки, маки;

Б. Надвоє, моє, додому;

В. Косинка, кашка, ложка;

Г. Зрання, навмання, читання.

13. Не мають закінчення слова у рядку:

А. Віл, воля, адже;

Б. Далеко, гарно, навмання;

В. Три, утричі, третій;

Г. Далеко, високо, вікно.

Лексикологія. Фразеологія

Лексикологія – розділ мовознавчої науки, що вивчає словниковий склад мови (лексику).

Слово – це найменша самостійна одиниця мови, що складається із звука чи комплексу звуків і називає певні предмети, процеси, явища об'єктивної дійсності або лише вказує на них.

Ознаки слова: довільність, лінійність, змінність, відокремлено оформленість, цільнооформленість, непроникність, ідеоматичність.

Повнозначні слова – мають лексичне і граматичне значення, виконують номінативну функцію та співвідносні з поняттями.

Неповнозначні слова – не мають лексичного значення, виражають відношення між повнозначними словами і не співвідносяться з поняттями.

Однозначні слова – це слова, що мають лише одне лексичне значення.

Багатозначні слова (полісемічні) – це слова, що мають два або кілька лексичних значень. Одне із значень багатозначного слова є прямим, а всі інші переносними. **Прямим** називається лексичне значення слова, що безпосередньо відображає явища об'єктивної дійсності. **Переносним** називається вторинне лексичне значення, що розвивається з прямого на основі процесів перенесення за суміжністю чи подібністю предметів.

За значенням слова поділяються на:

Синоніми – це слова, що різні за звучанням, але схожі за лексичним значенням. *Ходити, пересуватися, шкутильгати, швендяти.*

Антоніми – це слова із полярно протилежним значенням: *добро – зло, вхід – вихід, темний – світлий.*

Оксиморон - стилістичний засіб, який свідомо поєднує в одному твердженні полярно протилежні слова: *веселий цвинтар, солодкий сум, гарячий лід, холодне полум'я.*

Омоніми – слова, що пишуться або вимовляються однаково, але означають різні поняття: *корінь (математичний, частина слова, частина зуба).*

За походженням слова поділяються на власне українські та запозичені.

За активністю вживання всі слова поділяються на: **активну лексику** – це слова, що зрозумілі усім мовцям, використовуються постійно: *річка, день, кермо, теорема*; та **пасивну лексику** – це слова, що не використовуються активно усіма мовцями. Пасивна лексика поділяється в свою чергу на:

- діалектизми – слова, що вживаються мовцями на окремій території: *вуйко, газда, гринджоли.*
- неологізми – слова, що в мові з'явилися нещодавно. Явище дуже швидкоплинне, бо завдяки науково-технічній революції дуже швидко входять до повсякденного життя: *робот, космос.*
- архаїзми – слова, що були замінені іншими відповідниками: *рамена (плечі), ланіти (щоки), шуйця (ліва рука).*
- історизми – слова, що вийшли із вжитку разом із реаліями, що вони позначали: *цезар, цар, інквізитор.*

Фразеологія – це розділ мовознавства, що вивчає стійкі неподільні сполуки слів.

Фразеологізм – це стійка неподільна сполука слів, що мислиться як одна реалія.

Без царя в голові – без розуму;

Брати за душу – зворушувати, хвилювати;

В один гуж тягнути – бути з кимсь заодно;

Голова не варить – неможливо вже думати над чимось;

Залити сала за шкуру – попсувати нерви;

Змести з лиця землі – знищити;

Іти як із каменя – важко іти;

Кум королю – все дозволено;

Кури не клюють – дуже багато;

Ламати шапку – підлещуватись до когось;

На свою голову – собі на шкоду;

Плести химери – говорити щось беззмістовне;

Сушити голову – дуже думати про щось;

Тримати за пазухою камінь – мати злі інтереси;

Як дві краплі води – дуже схожий.

Питання для контролю:

1. Синоніми – це...
2. Антоніми – це...
3. Омоніми – це...
4. Оксиморон – це...
5. Діалектизми – це...
6. Неологізми – це...
7. Історизми – це...
8. Архаїзми – це...
9. Встановіть відповідність:
 1. Яр А. Віття
 2. Світлина Б. Балка
 3. Гатунок В. Фотокартка
 4. Галуззя Г. Якість
10. Встановіть відповідність
 1. Синоніми А. Таті, десниця, перст, уста;
 2. Антоніми Б. Мати, мамо, ненька, матуся;
 3. Омоніми В. День – ніч, холод – жар;
 4. Оксиморон Г. Когут, бараболя, ходю;
 5. Діалектизми Г. Чайник (для води, початківець комп'ютерник)
 6. Історизми Д. Гарний аж страшно, жахливо приємно;
 7. Архаїзми Е. Кріпак, боярин, інквізитор.
11. Встановіть відповідність:
 1. Замазати рота А. Однакові
 2. Одним ликом шиті Б. Ні на що не годний
 3. Біла ворона В. Зробити щось занадто
 4. Передати куті меду Г. Посваритися
 5. Ні в тин ні в ворота Г. Сказати щось недоладне
 6. Розбити глек Д. Той, хто виділяється
 7. Вискочити як Пилип Е. Замовчати
з конопель

МОРФОЛОГІЯ.

Самостійні частини мови:

Іменник – це самостійна частина мови, що позначає предметність й відповідає на питання *хто? що?* Наприклад: *книжка, обрій, читання, синь, біг.*

Морфологічні категорії іменника:

1. Назви **істот** позначають назви людей і тварин: *жінка, дитина, сусіда.*
2. Назви **неістот** – решта назв: *квітка, совість, море.*
3. **Загальні** назви позначають групу однорідних предметів, пишуться з малої літери: *річка, система, захід.*

4. **Власні** назви позначають індивідуальні назви предметів, пишуться з великої літери: *Україна, Міністерство освіти і науки України, Петренко.*

Написання великої літери

Власна назва, що складається з одного слова, пишеться з великої літери, якщо позначає:

1. Прізвище, ім'я, по батькові людей, назви міфологічних істот і божеств: *Степаненко, Марічка, Петрович, Перун, Афіна, Ахіллес.* З малої літери пишуться імена й прізвища людей, які втратили значення власної назви і стали загальними назвами : *робінзон, меценат, рентген.*
2. Клички тварин: *Сірко, Мурка, Рябко.*
3. Дійова особа в байках, казках, драматичних творах: *Лисичка, Мавка, Перелесник.*
4. Астрономічні назви: *Марс, Місяць, Козеріг.*
5. Назви вулиць, майданів, каналів, течій, парків тощо: *Андріївський узвіз, Львівська площа, Пушкінський парк.*
6. Присвійні прикметники, утворені від назв людей, що пишуться з великої літери: *Тетянин, Петрів,* а також у складі словосполучень зі значенням “на честь когось”, “на відзначення пам’яті когось”: *Шевченківська премія, Франківські читання.*

Якщо прикметник, який утворений за допомогою суфікса **-ськ-** і має значення “на честь когось”, “на відзначення пам’яті про когось”, його треба писати з малої літери: *тичининські слова, шевченківський стиль.*

Назви посад, звань пишуться з малої літери: *народний артист, генерал армії, лауреат Шевченківської премії.*

Власна назва, що складається з **кількох слів**, може писатися по-різному.

Усі слова в назві пишуться з великої літери	Перше слово пишеться з великої літери
Псевдоніми, дійові особи в байках, казках, драматичних творах: <i>Марко Вовчок, Червона Шапочка, Дід Мороз</i>	У назвах найвищих державних посад України та інших країн: <i>Генеральний секретар ООН, Генеральний прокурор України</i>
Астрономічні назви: <i>Велика Ведмедиця, Чумацький шлях.</i>	У назвах державних, партійних, громадських організацій та установ: <i>Центральна рада, Міністерство освіти і науки України, АЛЕ: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів</i>

Назва груп або союзів держав, найвищих державних міжнародних організацій та установ: <i>Європейське Економічне Співтовариство, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, Верховна Рада України</i>	У назвах партій і політичних об'єднань: <i>Демократична партія України, Партія регіонів</i>
Назва держав та адміністративно-територіальних одиниць: <i>Автономна Республіка Крим, Корейська Народно-Демократична Республіка</i>	У назвах державних свят: <i>День незалежності, День шахтаря.</i> Якщо назва свята складається з двох слів, перше з яких виражено числівником, то записувати можна двома способами: 1) числівник записано словом – його треба писати з великої літери, а іменник після цього – з малої: <i>Восьме березня, Перше травня;</i> 2) числівник записано цифрою – з великої літери треба писати іменник на позначення місяця: 8 Березня, 1 Травня
Назва сторін світу, якщо під ними мають на увазі краї: <i>Далекий схід, Західна Україна</i>	У назвах навчальних закладів: <i>Національний університет імені Тараса Шевченка</i>

ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ ІМЕННИКА

- **рід:** чоловічий, жіночий, середній: *явір* (ч. р.), *доброта* (ж. р.), *сонце* (с.р.). Не мають роду іменники, що вживаються тільки в множині (*канікули, жнива, веселощі*). Частина іменників може мати значення двох родів (**іменники спільного роду**): *сирота, нероба, нездара*. У незмінюваних іменників рід визначають так: іменники – назви людей, відповідної статі відносять до чоловічого або жіночого роду відповідно: *леді, мадам* – жіночого роду, *мосьє, рантьє* – чоловічого; назви тварин належать до чоловічого роду: *кенгуру, шимпанзе, колібри*; назви неістот належать до середнього роду: *пенсне, пюре, таксі*;
- **число:** однина, множина: *народ* – *народи*, *знак* – *знаки*. Частина іменників має тільки форму однини (*Київ, доброта*) або тільки множини (*ліки, окуляри, Чернівці*);
- **відмінок** (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний).

За особливістю основ і закінчень іменники поділяються на 4 відміни.

Відміна	Рід	Закінч. в Н.в.	Група	Кінцевий приголосний	Приклади
---------	-----	----------------	-------	----------------------	----------

				ОСНОВИ	
Перша	жін., чол.	- а (- я)	тверда	Твердий (крім ж, ч, ш, щ)	<i>Сода, колода, чаша, Микола</i>
			М'яка	м'який	<i>мрія, земля, пустеля, Ілля</i>
			мішана	ж, ч, ш, щ	<i>суша, груша, межа</i>
Друга	чол., сер.	нульове, -о -о, -е, -а (-я) (крім ім.. із суф. -ат, -ят, -ен)	тверда	твердий (крім ж, ч, ш, щ), р	<i>Сон, похід, сніг, сир, твір</i>
			М'яка	м'який, р	<i>День, сонце, поле, почуття, лікар</i>
			мішана	ж, ч, ш, щ, р	<i>вуж, корч, каменяр</i>
Третя	жін.	Нульове			<i>Ніч, зустріч, сіль, верф і слово мати</i>
Четверта	сер.	-а (-я), у непрямих відмінниках з'являється суф. -ат, - ят, -ен			<i>ім'я, плем'я, теля, курча</i>

Іменники другої відміни на –р можуть належати до твердої, м'якої та мішаної груп.

Тверда група	М'яка група	Мішана група
більшість іменників з основою на – р , у тому числі іменники	частина іменників із суфіксами – ар, -ир , які в однині мають наголос	іменники на позначення людей за професією на – яр зі сталим наголосом

іншомовного походження на -ар (-яр), -ир, -ур з наголосом переважно на останньому складі основи + <i>звір, комар, снігур, сир, столяр, муляр, абажур, футляр</i>	на корені або на закінченні, а в множині – тільки на закінченні: <i>лікар, воротар.</i>	на закінченні: <i>газетяр, каменяр.</i>
---	---	---

Не належать до жодної відміни незмінювані та множинні іменники: кашне, реву рантьє, іменини, Карпати, вершки тощо.

Закінчення іменників II відміни родового відмінка однини чоловічого роду:

1) Назви осіб, істот (імена, прізвища, прізвиська), уособлених предметів, явищ: *чоловіка, майстра, жука, Мороза, Вітра;*

2) Назва міст, населених пунктів: *Парижа, Лондона.*

Запам'ятайте: *Рима* (назва міста), але *Риму* (назва держави), *Лівана* (назва міста), *Лівану* (назва країни);

3) Географічні назви незалежно від наголосу: *Києва, Пскова, Лондона, Берліна, Парижа;* з наголошеним закінченням або із суфіксами **-ов-, -ев-, (-ев-);** *Дніпра, Іртиша, Тетерева, Хопра, Дінця але Нілу, Єнісею;*

4) Назва мір довжини, ваги, часу, днів, місяців: *кілограма, метра, процента, тижня, але: року, віку;*

5) Назва чітко окреслених предметів, дерев, тварин: *дуба, трактора, ножа, пароплава, але: даху, вокзалу;*

6) Наукові терміни: *відмінка, атома, трикутника, радіуса, косинуса, префікса, але: роду, виду.*

7) Назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: *хліва, монастиря, тамбура, бункера, але: даху, вокзалу, замку, каналу, поверху, тину.*

8) Збірні іменники з наголосом на закінченні: *березняка, вербняка, чагарника + малиника;*

9) Демінутивні і такі, що втратили відповідне експресивно-оцінне значення іменники з суфіксами **-ок-** , **-к-** , **-ик-**, **-чик-**: *садочка, ставка, ярка, але: городу, ставу, яру, майдану.*

10) Віддієслівні іменники на **-ок-** , **(-к-)** зі значенням конкретної або однократної дії: *кивка, стрибка, уламка.*

11) Запам'ятайте паралельні закінчення **-а (-я), -у (-ю)** мають іменники: *моста і мосту, стола і столу, двора і двору, папера (документа) і паперу (матеріалу), каменя (однієї штуки) і каменю (матеріалу), листа (написаного) і листу (на дереві), листопада (місяця) і листопаду (опадання листя).*

Усі інші іменники мають закінчення **-У** або **-Ю**. Крім:

- Іменники першої та другої відміни мішаної групи в орудному відміннику однини мають літеру **-е-** в закінченні: *межею, грушею, сторожем, вантажем*.
- Іменники першої відміни в місцевому відміннику множини мають закінчення **-ах**: *по горах, по селах*.
- Іменники першої відміни твердої групи в називному відмінку множини мають нульове закінчення: *старост, сестер*.

Творення форм кличного відмінка однини іменників

Іменники I відміни		Іменники II відміни
-о	Іменник твердої групи: <i>дружино, сестро, Михайлівно, перемого</i>	
-е	Іменники м'якої і мішаної груп: <i>земле, доле, круче, Катре, душе, Іллє</i>	Безсуфіксні іменники твердої групи: <i>Богдане, голубе, друже, козаче</i> ; іменники м'якої групи із суфіксом -ець : <i>молодче, хлопче</i> , Але: <i>бійцю, мудрецю, знавцю</i> ; деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви на ж, ч, ш, дж і загальні назви з основою на р, ж : <i>Довбуше, стороже, школяре, тесляре</i>
-є	Іменники м'якої групи після голосного й апострофа: <i>Маріє, мріє, Соломіє</i>	
-у		іменники твердої групи (зокрема із суфіксами -ик, -ок, -ко): <i>батьку, синку, ударнику</i> ; іншомовні імена з основою на г, к, х : <i>Джеку, Жаку</i> ,

Польща - ...

Афіни - ...

Індія - ...

Рим - ...

4. Встановіть відповідність

А. Іменники мають тільки однину

1. Оплески, оглядини, висівки, канікули;

Б. Іменники мають тільки множину

2. Тягар, пекар, діжа, ціна;

В. Іменники мають

3. Кукурудзиння, професура, городина, молодь;

І однину, і множину

5. Закінчення -а у родовому відмінку однини II відміни мають іменники (можливо кілька відповідей)

А. Вулиці Париж...

Д. Веселого гопака...

Б. запашного бузку...

Е. Багато піску...

В. Сума сторін трикутника...

Є. Одного відсотка...

Г. Доїхали до Іртиші...

Ж. Дотепного жарта...

Г. Задум... твору

З. Аркуш... паперу...

6. До жодної відміни не належать іменники (можливо кілька відповідей):

А. Сибір

Г. Ревю

Ж. Рантьє

Б. Карпати

Д. Суміш

З. Виделка

В. День народження

Е. Ножиці

И. Коала

Г. Іменини

Є. Кашне

І. Какаду

7. Установіть відповідність:

1. I відміна

А. Ведмежа, ім'я, курча, дівча;

2. II Відміна

Б. Сталь, кров, мати, блакить;

3. III відміна

В. Доброта, надія, Микола, межа;

4. IV відміна

Г. Терпіння, дар, посміховище, базис.

Прикметник – це повнозначна частина мови, що виражає ознаку предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чие? чий?*

Наприклад: *щирий, гарячий, дерев'яний, учорашній, качиний, лисиччин.*

Форми роду, числа й відмінка прикметників не є самостійними, вони узгоджуються з формами роду, числа й відмінка іменників.

Прикметники поділяються на якісні, відносні та присвійні.

Якісні прикметники називають ознаки предмета, які можуть виявлятися в більшій або меншій мірі. Тільки якісні прикметники 1) можуть утворювати ступені порівняння (*веселий – веселіший – найвеселіший*); 2) мають здатність вступити в антонімічні відношення (*веселий – сумний*).

Відносні прикметники вказують на ознаку через відношення одного предмета до іншого (кам'яний – зроблений із каменю, київський – розташований у Києві або за походженням із Києва).

Відносні прикметники можуть переходити в якісні, коли перестають вказувати на матеріал, з якого виготовлено предмет, на його походження, а починають виражати значення кольору, розміру, смаку, прикмети.

Порівняйте: *вишневий сад* (відносний прикметник) – *вишнева спідниця* (колір спідниці, якісний прикметник), *срібний хрест* (хрест, виготовлений із срібла, відносний прикметник) – *срібний голос* (чистий, дзвінкий голос, якісний прикметник).

Присвійні прикметники вказують на належність предмета людині або тварині: *дідів картуз, бабусина пісня тощо*.

Присвійні прикметники можуть переходити в якісні або відносні: *заячий слід* (присвійний прикметник) – *заячий характер* (якісний прикметник), *материне слово* (присвійний прикметник) – *материнська ласка* (відносний прикметник). Близькі до присвійних за значенням прикметники із суфіксами – **івськ (ий), - инськ (ий)**, але належать до відносних: *шевченківський стиль, Франківські читання, тичининське слово*, але словосполученнях *Шевченкові поеми, Франкове слово, Тичинина поезія* прикметники є присвійними.

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСКИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Назва ступені/форма	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
Проста форма	<p>Додавання суфіксів – ш-, -іш- до основи чи кореня прикметника : <i>білий – біліший, ніжний – ніжніший, широкий – ширший</i>.</p> <p>При утворенні вищого ступеня:</p> <p>1) суфікси прикметників – к-, -ок-, -ек- випадають: <i>глибокий – глибокий, далекий – дальший;</i></p> <p>2) приголосні г, ж, з, при сполученні із суфіксом – ш- змінюються на жч: <i>вузький – вузький, дужий – дужий, дорогий – дорожкий;</i></p>	<p>Додавання префікса най- до вищого ступеня прикметника: <i>білий – найбільший, ніжний – найніжніший, широкий – найширший.</i></p> <p>До цієї форми можуть додаватися частка що, як, виражаючи додаткові відтінки посилення ознаки: <i>щонайсильніший, якнайдужчий.</i></p> <p>Форма складеного найвищого ступеня може утворюватися за допомогою словосполучень за всіх, над (понад) усе, які додають до форм вищого ступеня прикметників: <i>миліший за всіх, дорожчий понад усе</i></p>

Складна форма	<p>3) приголосний с при сполученні із суфіксом -ш- змінюється на щ:</p> <p>4) високий – вищий.</p> <p>Деякі прикметники утворюють вищий ступінь від прикметників з іншим коренем: великий – більший, малий – менший, поганий – гірший, гарний, хороший – кращий, добрий- кращий , ліпший.</p> <p>Додавання слів більш, менш до початкової форми: <i>більш білий, менш ніжний, більш широкий.</i></p> <p>До форм вищого ступеня можуть додаватися слова <i>багато, набагато, значно, далеко, ще, куди</i> (розм.): <i>набагато дешевший, значно сильніший, куди кращий</i></p>	<p>Додавання слів найбільш, найменш до початкової форми прикметника: <i>найбільш білий, найменш ніжний, найбільш широкий.</i></p> <p>Іноді до слів найбільш, найменш додають частки що, як, : щонайбільш <i>результативний, щонайменш</i> придатний, якнайбільш відповідальний</p>
---------------	--	--

Форми складаного вищого та найвищого ступенів порівняння в українській мові вживаються рідко.

Деякі якісні прикметники не можуть утворювати ступені порівняння:

- інтенсивність вияву ознаки виражено за допомогою суфіксів **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -уват- (-юват-)**: *чорненький, синюватий*;
- лексичне значення слова виражає абсолютну ознаку: *круглий, голий*;
- слово позначає назву масті: *буланий, вороний, карий*;
- прикметники, які перейшли з відносних у якісні: *малиновий, шоколадний, батьківський*;
- складні якісні прикметники: *темно-червоний, червоногарячий*.

ПОДІЛ ПРИКМЕТНИКІВ НА ГРУПИ

До **твердої групи** належать якісні і відносні прикметники з основою на твердий приголосний. У названому відмінку однини вони мають закінчення **-ий, -а, -е**: **твердий, дорогий, дужий**.

До **м'якої групи** належать прикметники з основою на м'який приголосний та [й]. У називному відмінку однини вони мають закінчення **-ій, -я, -є**: **обідній, всесвітній**.

Написання суфіксів –ов-, -ев- (-єв-) у прикметниках

Суфікс –ов-	Суфікс –ев- (-єв-)
Після твердого приголосного: <i>казковий, святковий.</i>	Після букв, що позначають м'який або шиплячий приголосний, наголос у таких словах падає на основу: <i>грушевий, овочевий</i>
Після букв, що позначають приголосні шиплячі звуки ж, ч, ш, щ , м'який приголосний та й , наголос у таких словах падає на закінчення: <i>гайовий, стильовий, дощовий.</i>	

Питання для контролю:

1. Прикметник – це...
2. Встановіть відповідність:
 - А. Якісні прикметники 1. Веселий день, щаслива людина, смачна страва;
 - Б. Відносні прикметники 2. Паперовий літак, скляна підлога, вступний іспит;
 - В. Присвійні прикметники 3. Оленчина іграшка, ненин голос, слюсарів інструмент.
3. Встановіть відповідність:
 1. Вищий ступінь А. Кращий учень, солодше яблуко, поганіший день;
 2. Найвищий ступінь Б. Більш світлий, щедріший, гірший майстер;
В. Найкращий друг, найбільш кращий день;
Г. Найменш цікавий твір, щонайгарніша дівчина, найширше місце.

ЧИСЛІВНИК - це самостійна частина мови, що означає кількість предметів або порядок їх при лічбі та відповідає на питання скільки? котрий? Наприклад: *три, двісті тридцять чотири, шостий, двійко, три четвертих.*

Числівники змінюються за відмінками, а за родами і числами – тільки числівники *один, одна, одно; два – дві, обидва – обидві* (порівняйте також – *сто і десять*).

За значенням і граматичними ознаками числівники поділяються на кількісні й порядкові.

Кількісні числівники означають кількість предметів і відповідають на питання скільки? Наприклад: *чотири, сто, декілька, четверо, одна друга.*

Порядкові числівники означають порядок предметів при лічбі й відповідають на питання *котрий?* (*котра? котре? котрі?*) : *перший, сімнадцятий, сорок другий.*

За будовою числівники поділяються на три групи: прості, складні та складені.

Прості числівники мають один корінь: *десять, сто, обоє, багато, п'ятий*.

Складні числівники у своєму складі мають два корені: *тридцять, дев'яносто, чотириста, обидва*.

Складені числівники складаються з двох або більше простих чи складних: *тисяча двадцять п'ять, сімдесят другий, дві п'ятих, дві цілих і одна друга*.

Відмінювання числівників

1. Один, одна, одно (одне) відмінюється, як займенники той, та, те;
2. Два, три чотири мають однаковий тип відмінювання;
3. Від п'яти до тридцяти, від п'ятдесяти до вісімдесяти та кільканадцять, стонадцять, кількадесят – змінюється тільки друга частина:

Н. Шість	шістдесят	шістсот
Р. шести, шістьох	шістдесяти, шістдесятьох	шестисот
Д. шести, шістьох	шістдесяти, шістдесятьох	шестистам
З. шість, шістьох	шістдесят, шістдесятьох	шістсот
О. шістьма, шістьома	шістдесятьма, шістдесятьома	шістьмастами
М. на/у шести, шістьох	на/у шістдесяти, шістдесятьох	на/у шестистах

4. Числівники сорок, дев'яносто, сто в непрямих відмінках мають закінчення – а:

Н., З.	–сорок	дев'яносто	сто
Р., Д., О., М.	–сорока	дев'яноста	ста

5. Числівники *тисяча, мільйон, мільярд, нуль* відмінюються як іменники в однині: *тисяча* – як іменник I відміни мішаної групи: *мільйон, мільярд* – як іменники II відміни твердої групи: *нуль* – як іменники II відміни м'якої групи.

6. У складених кількісних числівниках відмінюється кожне слово за своїм типом відмінювання. У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово: *тридцять четвертого, тридцять четвертому тощо*.

Сполучення числівників з іменниками:

1. числівники *два, три, чотири* в називному відмінку вимагають іменника у формі називного відмінка множини: *два загони, двісті три сторінки, триста двадцять чотири кілограми*;
2. числівники від п'яти і далі вимагають від іменника форми родового відмінка множини: *п'яти книжок, одинадцяти днів*;
3. числівники *півтора, півтори* вимагають після себе іменника у формі родового відмінка однини: *півтора дня, півтори години*.

Особливості вживання числівників на позначення часу:

- для позначення точного часу вживають порядкові числівники: *прийшов о третій годині, потяг вирушив о вісімнадцятій*;

- час до 30 хвилин передають дробом із прийменниками *на, по*: *чверть на другу, десять хвилин на четверту, десять хвилин по шостій*;
- для позначення половини вживають прийменник *на* з числівником: *пів на шосту, пів на першу*.
- час після 30 хвилин позначають числівником із прийменниками *до, за*: *за десять восьма, чверть до першої, за двадцять сьома*.

Питання для контролю:

1. Числівник – це...
2. Усі слова є числівниками в рядку:
 - А. Один, одиниця, одинак;
 - Б. П'ять, п'ятий, п'ятірко;
 - В. Десять, десятник, десятеро;
 - Г. Сто, сотий, сотник.
3. Встановіть відповідність:
 1. Кількісні числівники А. Одна сьома, шість, сто один;
 2. Порядкові числівники Б. П'ятий, тринадцятий, дев'яностий;
4. Встановіть відповідність:
 1. Прості А. Десять, сто, багато, сорок;
 2. Складні Б. Тринадцять, п'ятдесят, дев'яносто;
 3. Складені В. Сімдесят три, дві цілих, сто двадцять п'ять;
5. Порушено узгодження числівника з іменником у рядку:
 - А. Тридцять п'ять гривень;
 - Б. Сто чотири метри;
 - В. Двадцять три апельсина;
 - Г. Шістсот два солдати;
6. Правильно позначено час у рядку:
 - А. Година ночі;
 - Б. Не пізніше семи годин вечора;
 - В. В два часа дня;
 - Г. Об одинадцятій.

Займенник – це повнозначна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки або кількість, але не називає їх: *я, той, весь, хто-небудь, ніщо*.

Як і співвідносні з ними іменники, прикметники й числівники, займенники відповідають на питання *хто? що? який? скільки?* У реченні займенник може бути тим членом речення, що й іменник, прикметник і числівник. Якщо займенник приєднує підрядну частину до головної, то він виконує роль сполучного слова і виступає членом речення. Відрізняйте сполучник *що*, який не є членом речення, від сполучного слова *що*, яке виступає певним членом речення. У реченні *Між подвійними сходами, що вели на другий поверх, колись стояв величезний акваріум* – слово „що” є займенником, тому що його можна замінити іменником *сходи* або займенником *які*, у реченні цей займенник виступає підметом, отже, виконує

роль сполучного слова. У реченні *Дехто в метушині і не помітив, що не та пора і ми не ті* – слово що є сполучником, який не є членом речення.

Розряди займенників за значенням:

1. **Особові:** *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони.*
2. **Зворотний** *себе.*
3. **Присвійні:** *мій, наш, твій, ваш, його, її, їх, свій (свої).*
4. **Вказівні:** *той, цей (сей), такий, стільки.*
5. **Питально-відносні** (питальні оформлюють питальне речення, відносні приєднують підрядну частину до головної в складнопідрядному реченні): *хто, що, який, чий, котрий, скільки.*
6. **Означальні:** *весь (увесь), сам, самий, усякий, кожний (кожен), жоден, інший.*
7. **Неозначені** (утворюються під питальних за допомогою часток *аби-, де-, -сь, будь-, -небудь, казна-, хтозна-*): *абищо, дещо, казна-хто, дечий, який-небудь, котрийсь.*
8. **Заперечні** утворюються від питальних за допомогою частки *ні:* *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки.*

НАПИСАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

Разом	Через дефіс
Неозначені займенники, утворені за допомогою часток аби-, де-, -сь,: <i>абиякий, дещо, хтось</i>	Неозначені займенники, утворені за допомогою часток будь-, -небудь, казна-, хтозна- і под: <i>будь-хто, що-небудь, казна-який.</i>
Частку ні із запереченими займенниками: <i>ніхто, нічого, ніякими.</i> Якщо між часткою <i>ні</i> й займенником стоїть прийменник, усі слова треба писати окремо: <i>ні до кого, ні перед ким</i>	

Питання для контролю:

1. Займенник – це...
2. Встановіть відповідність
 - 1.Особові: А. *весь (увесь), сам, самий, усякий, кожний (кожен), жоден, інший;*
 - 2.Зворотний Б. *хто, що, який, чий, котрий, скільки;*
 3. Присвійні: В. *мій, наш, твій, ваш, його, її, їх, свій (свої);*
 - 4.Вказівні: Г. *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони;*
 - 5.Питально-відносні І. *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки;*
 - 6.Означальні Д. *себе;*
 - 7.Неозначені Е. *той, цей (сей), такий, стільки;*
 - 8.Заперечні Є. *абищо, дещо, казна-хто, дечий, який-небудь, котрийсь.*
3. Встановіть відповідність

1. Пишемо разом А. Будь/де, де/небудь, казна/хто, хтозна/як;
2. Пишемо через дефіс Б. Аби/хто, де/що, щось;
3. Пишемо окремо В. Аби/з/ким, де/на/чому, ні/в/кого.

Дієслово – це самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета і відповідає на питання *що робити? що зробити?* Наприклад: *святкувати, знайомлюся, перечитав, майструватимеш, насупило, морозить.*

Морфологічні ознаки дієслова:

1. Вид:

доконаний означає дію, завершену в минулому або обов'язкову в майбутньому, відповідає на питання *що зробив? що зробить?* Наприклад: *написав, промовив, скаже; недоконаний* означає дію, не завершену в минулому, теперішньому або майбутньому, відповідає на питання *що робив? що робить? що робитиме?* Наприклад: *подорожував, росте, виконуватимуть.*

2. Перехідність/неперехідність дієслів:

перехідні дієслова означають дію, що перейшла на предмет (такі дієслова вимагають, щоб іменник стояв у знахідному відмінку без прийменника або в родовому без прийменника, якщо іменник указує на частину від цілого): *побачити батька, прочитати роман, купити сиру, з'їсти борщу; неперехідні* дієслова означають дію, що не переходить на предмет (іменник при такому дієслові може стояти в будь-якому відмінку з прийменником або в усіх відмінках, крім родового й знахідного, зазначених у попередньому випадку): *іти полем, працювати з другом, засяяла на небі.*

3. Спосіб:

дійсний означає реальну дію, яка відбувалася, відбувається чи відбуватиметься: *рахував, переказують, знайде; умовний* означає дію, що може відбутися за певних умов або є бажаною (створяться додавання частки **би(б)** до форми дієслова минулого часу дійсного способу; частка **би (б)** з дієсловом завжди треба писати окремо): *рахував би, переказала б, знайшли б; наказовий* означає прохання, побажання, спонукання до дії, наказ: *знайди, присядь, хай (нехай) напише.* У 2-й особі однини дієслова наказового способу створюються за допомогою нульового закінчення (*знай, вір, познач*) або **-и**, якщо наголос падає на закінчення (*пиши, неси, підкажи*); у 1-й особі множини – за допомогою закінчень **-мо, -ймо** (*знаймо, радіймо, вирушаймо, скажімо, робімо, ходімо*); у 2-й особі множини – за допомогою закінчень **-те, -ть** (*вирушайте, розкажуйте, радійте, несіть, робіть, кажіть*). Складена форма наказового способу створюється за допомогою частки **хай (нехай)** у поєднанні з формою дієслова в 3-й особі теперішнього або майбутнього часу: *хай винесе, нехай доведуть, нехай переконає.*

4. Час

Дієслова дійсного способу можуть уживатися в *минулому* (*виконав, написала, зійшло, об'єднали* – змінюється за числами та в однині за родами), *теперішньому* (*виконую, пишеш, сходить, об'єднують* – змінюються за особами й числами), а *майбутньому часі* (*виконую, напишеш, зійде, об'єднують* – змінюються за особами й числами).

Дієслова поділяються на дві дієвідміни залежно від того, яких особових закінчень вони набувають при дієвідмінюванні. До **першої дієвідміни** належать дієслова, що в третій особі множини теперішнього або майбутнього часу мають закінчення **-уть, -ють**: *читати – читають, казати – кажуть, ставати – ставатимуть*. До **другої дієвідміни** належать дієслова, що в третій особі множини теперішнього або майбутнього часу мають закінчення **-ать, -ять**: *сторожити – сторожать, знайти – знаходять, знайомити – знайомлять*.

Написання закінчень дієслів I та II дієвідмін у теперішньому часі:

Дієвідміни	Літера в закінченні
I дієвідміна	у всіх формах дієслів, крім 1-ї особи однини і 3-ї особи множини, у закінченнях треба писати літеру е (є) : <i>пишеш, пише, пишемо, пишете;</i> <i>знаєш, знає, знаємо, знаєте</i>
II дієвідміна	у всіх формах дієслів, крім 2-ї особи однини і 3-ї особи множини, у закінченнях треба писати літеру и (ї) : <i>бачиш, бачить, бачимо, бачите;</i> <i>клеїш, клеїть, клеїмо клеїте</i>

Дієслова мають п'ять форм:

- Дієвідмінювані форми** дійсного, умовного й наказового способів дієслів, що змінюються за числами й особами або родами: *проклав, зізнається, мріють*.
- Неозначена форма** дієслова називає дію або стан, але не вказує на рід, число, особу, спосіб і час; відповідає на питання *що робити? що зробити?* і твориться за допомогою суфікса **-ти**. Наприклад: *писати, знати, перебігти*.
- Безособова форма** називає дію або стан безвідносно до її виконавця: *морозить, світає, нудить*; а також дієслова на **-но, -то**: *виконано, розбито*.
- Дієприкметник** як особлива форма дієслова

Дієприкметник – це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією і відповідає на питання *яки? яка? яке? які?* Наприклад: *пожовкле, змарнілий, скошене, вишита*. Дієприкметник узгоджується із іменником у роді, числі й відмінку та має дієслівні ознаки виду (доконаний і недоконаний) і часу (минулий і теперішній).

Дієприкметники можуть бути активними (виражають ознаку за дією, що виконує предмет) і пасивними (виражають ознаку за дією, яку виконують над предметом) і пасивними (виражають ознаку за дією, яку виконують над предметом). Активні дієприкметники теперішнього часу творяться від основи теперішнього часу за допомогою суфіксів **-уч- (-юч-), -ач- (-яч-)**: *лежачий, конаючий*. Уживаються рідко, замість них треба надавати перевагу іменникам, прикметникам або пасивним дієприкметникам (*відпочиваючі – відпочивальники, захоплюючий – захопливий, діючий – чинний, відстаючий – відсталий*) або замінювати дієприслівником, дієприслівником зворотом чи підрядним реченням: *Усі виступаючі на зборах указали на важливість порушеної проблеми. Виступаючі на зборах, усі вказали на важливість порушеної проблеми. Усі, хто виступав на зборах, указали на важливість порушеної проблеми.*

Активні дієприкметники минулого часу творяться від основи неозначеної форми дієслова доконаного виду за допомогою суфікса **-л-**: *набряклий, засмагла, змоклі*.

Пасивні дієприкметники творяться переважно від основи неозначеної форми дієслів за допомогою суфіксів **-н-, -ен-, -т-**: *сказаний, незлічений, пошитий*.

Дієприкметник разом із залежними словами називається **дієприкметниковим зворотом**. У реченні дієприкметниковий зворот виступає означенням і може стояти перед або після означуваного слова. Якщо дієприкметниковий зворот стоїть перед означуваним словом, його не відокремлюють комою: *Створені Катериною Білокур картини вражають своєю щирістю*. Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, то його треба відокремлювати комами: *картини, створені Катериною Білокур, вражають своєю щирістю*.

5. Дієприслівник як особлива форма дієслова

Дієприслівник – це особлива незмінювана форма дієслова, що вказує на додаткову дію й відповідає на питання *що зробивши? що роблячи?* Властиві граматичні ознаки виду, перехідності/неперехідності й часу (минулого й теперішнього).

Дієприслівники теперішнього часу творяться від основи дієслів теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи), -ачи (-ячи)**, дієприслівники минулого часу – від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфіксів **-ши, -вши**: *везучи, знаючи, проходячи, змагаючись, малювавши, озброївши, візши*.

У реченні дієприслівник виступає обставиною. Дієприслівник разом із залежними словами утворює **дієприслівниковий зворот**. Незалежно від місця в реченні він завжди відокремлюється комами: *Слухаючи музику до опер М.Лисенка, ти немов переносишся в стихію народного життя*.

Зверніть увагу на особливості будови речень із дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом: дієприслівник пояснює в реченні основне

дієслово й стосується виконання дії, з яким пов'язаний присудок. Наприклад, у реченні *Старі верби стоять над водою похнюпившись* – дієслово *стоять* і дієприслівник *похнюпившись* стосуються підмета *верби*. Неправильно побудованим буде речення на зразок *Прочитавши книгу, мене охопили суперечні почуття*, оскільки дієприслівник *прочитавши* стосується особи оповідача, а не зв'язаний із предметом *почуття*.

Питання для контролю:

1. Дієслово – це...
2. Дієприкметник – це...
3. Дієприслівник – це...
4. Дієсловами є слова в рядку:
 - А. Крикніть, кричиш, крикливий, покрикувати;
 - Б. Переходячи, переходив би, перехідний, переходьте;
 - В. Перемігши, перемогти, переможний, переможемо;
 - Г. Запечений, запік би, запікаючи, запікся.
5. Встановіть відповідність:
 1. І дієвідміна А. Думати, жити, крити;
 2. II дієвідміна Б. Зацвітати, бити, мчати.
6. Встановіть відповідність:
 1. Доконаний вид А. Сходити, зробити, сфотографувати;
 2. Недоконаний вид Б. Читати, аплодувати, літати.
7. Дієприкметник ужито в реченні:
 - А. По колу, біля стін стирчали поламани шаблі, списи.
 - Б. Од щастя – кругом голова, і пристрасть негасима.
 - В. Зворушлива картина: крізь темряву ночі пробивається перший промінь сонця.
 - Г. Був він господар дбайливий, а вдачі тихої та поміркованої.
8. Встановіть відповідність:
 1. Активний дієприкметник А. Мої суцвіття, биті холодами, ви добру зав'язь вжито в реченні все-таки дали.
 2. Пасивний дієприкметник Б. Стямнілий місяць, сніг і парк самотній. вжито в реченні Чітких дерев силвети сторожкі.
9. Потребує редагування речення:
 - А. Настала осінь, шелестить пожовкле листя.
 - Б. Застосована помилково, добродійність стає пороком.
 - В. Наче яблуко доспіле, упала в річку осінь.
 - Г. На творчому вечорі читали твори початкуючі поети.
10. Встановіть відповідність:
 1. Дієприслівники доконаного виду А. Візши, світаючи, зоріючи;
 2. Дієприслівники недоконаного виду Б. Здолавши, відзначивши, одержавши.
11. Потребує редагування речення:
 1. Вишні, зацвівши, у росах заплачуть.

2. Соснове гілля, наїжачившись, дивиться вгору.
3. Так вони, сидячи, діждалися неньки.
4. Виглядаючи з вікна потяга, нас вражали пейзажі.

Прислівник – це повнозначна незмінювана частина мови, що вирішує ознаку дії, стану чи ознаку якості предмета.

Прислівник відноситься або до дієслова, пояснюючи спосіб, причину, протікання дії, або до прикметника чи іншого прислівника, указуючи на ступінь вияву позначуваної ним ознаки, або виступає в реченні самотійно як головний член речення : *виконувати як? старанно, зробити чому? згарячу, весело як? дуже сильно як? надзвичайно.*

Прислівник у реченні найчастіше виконує роль обставини: *йти наперекір вітру, насилу здогадатися.*

За значенням і синтаксичною роллю в реченні прислівники поділяються на два розряди: **означальні** (*вдало, гордо, мало, дуже, занадто*) й **обставинні** (*униз, тепер, зопалу, спересердя*).

Якісно-означальні прислівники утворюють форми вищого й найвищого ступенів порівняння так само, як і ступені порівняння якісних прикметників. Вищий ступінь утворюється:

за допомогою суфіксів **-ше** або **-іше**: *широко – ширше, мудро – мудріше;*

за допомогою іншого кореня: *гарно –краще, погано –гірше;*

за допомогою поєднання прислівників і слів *більш, менш*: *важко – менш важко, мудро – більш – більш мудро.*

Найвищий ступінь твориться за допомогою частки **най-**, що додається до форми вищого ступеня (*важко – найважче, мудро – наймудріше*).

Написання прислівників

	Правила	Приклади
--	---------	----------

Разом	<p>Прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником; прикметником; числівником; займенником; прислівником.</p>	<p><i>Додому, угору, укупі, помаленьку, заново, вдвоє, заодно, зліва, внічию, нізащо, почім, задовго, позавчора, безвісти, безперестанку, безустанну, вбїк, ввечері, ввік, вволю, вголос, вгорі, вдень, відразу, вкрай, вкупі, влад, внаслідок, внизу, вночі, вплач, впору, врівень, врозкид, врозліт, врозсип, вряд, вслід, всмак, вишир, довіку, доверху, догори, додолу, додому, докупи, заочі, запівніч, зараз, збоку, зверху, звіку, згори, ззаду, зізла, зісподу, знизу, зранку, зроду, зсередини, ізвечора, набік, наверху, навесні, навиліт, навік, навіки, нагору (АЛЕ: на-гора), надворі, назустріч, наниз, напам'ять, напівдорозі, напідпитку, напоказ, наполовину, напочатку, наприклад, на силу, наспіх, одвіку, поверх, повік, поволі, позаду, поночі, посередині, скраю, спідлоба, спідсподу, спереду, убік.</i></p>
	<p>Прислівники, утворені сполученням кількох прийменників із повнозначними частинами мови</p>	<p><i>Завдовжки, знадвору, навскач, навздогін</i></p>
	<p>Прислівники, утворені сполученням часток аби-, де-, чи-, що-, як-, ані-, з будь-якою частиною мови</p>	<p><i>абияк, деколи, чимало, щодалі, якраз, аніде</i></p>

	<p>Не плутайте прислівник утворений сполученням прийменника або частки з іншими частинами мови, з однозвучними прийменниками та іменниками, прикметниками тощо.</p> <p>Перевіряйте себе так: сумнівне слово виражає одне поняття – прислівник, пишеться разом; кожне слово зберігає своє лексичне значення і функції, між ними можна поставити інше слово – сполучення прийменника або частка із самостійною частиною мови</p>	<p><i>Вітер підіймав (куди?) догори кучугури снігу – (До чого?) До гори підійшли під вечір.</i></p> <p><i>Я побачив її (як?) вперше – У (яке?) перше знайомство вразила її щирість.</i></p>
Через дефіс	<p>Прислівники, утворені за допомогою прийменника по- від прикметників, числівників і займенників, що закінчуються на ому (-ему), -и, -е</p>	<p><i>По-доброму, по-іншому, по-українськи, по-латинськи (АЛЕ: по-латині), по-перше, по-друге (АЛЕ: по двоє, по троє</i></p>
	<p>Прислівники, утворені за допомогою часток будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, -то</p>	<p><i>Будь-де, як-небудь, казна-куди, хтозна-як</i></p>
	<p>Прислівники, утворені повторенням одного слова двічі (без службових слів чи зі службовими словами між ними), поєднанням синонімів чи близьких за значенням слів або антонімів (у тому числі зі службовими словами)</p>	<p><i>тихо-тихо, любо-дорого, сяк-так, не багато-мало, віч-на –віч, пліч-о-пліч, де-не -де</i></p>

Окремо	Прислівники сполуки прийменника з іменником, у яких повнозначне слово зберігає своє лексичне значення	<i>до відома, на світанку, до вподоби, без відома, без жалю, без кінця, без ладу, без потреби, без промаху, без сліду, без смаку, без сумніву, без толку, без тьми, без уваги, без упину, без черги, в далечині, в далечінь, в затишку, в міру, в ногу, в обмін, в обріз, в позику, в цілості, до біса, до вподоби, до краю, до ладу, до лиця, до обіду, до останку, до пари, до пори, до побачення, до пуття, до речі, з переляку, з розгону, за кордоном, за рахунок, на бігу, на весну, на вибір, на відмінно, на відшибі, на віку, на диво, на добраніч, на жаль, на зло, на зразок, на льоту, на мить, на око, на прощання, на руку, на самоті, на світанку, на скаку, на славу, на смерть, на сміх, на совість, на сором, на ходу, над силу, не з руки, під боком, по можливості, по правді, по суті, по черзі, по честі, у вигляді, у вічі</i>
	Сполуки, що складаються з двох іменників і одного чи двох прийменників	<i>день у день, від ранку до вечора, з року в рік, з хвилини на хвилину, з боку на бік, рік у рік, час від часу</i>

Питання для контролю:

1. Прислівник – це...
2. Прислівник ужито в реченні:
 - А. Для мене без тебе і життя нема.
 - Б. І жити хочеться, й любити, на те й весна у світі.
 - В. Над чорним полем одинокий птах летить навскіс із осені у зиму.
 - Г. Мені дальня зоря буде слати листи вересневими журавлями.
3. Нема прислівника в реченні:
 - А. Навколо гори заступили широкий, дальній круговид.
 - Б. Я виходжу у світ – з синім небом довкола.
 - В. Кузьма закружляв довкола скаліченого деревця.
 - Г. Довкола, куди не глянь, - степ і степ.
4. Ступені порівняння можна утворити від усіх прислівників у рядку:
 - А. Схвильовано, чисто, близько, гаряче;

Б. Грамотно, актуально, яскраво, повно;

В. Пильно, змолоду, старо, успішно;

Г. Густо, широко, жартома, енергійно.

5. Установіть відповідність:

1. Прислівники пишемо разом

А. Будь/що/будь, коли/не/коли, пліч/о/пліч;

2. Прислівники пишемо окремо

Б. На/пів/дорозі, на/швидку/руч, с/під/с/поду;

3. Прислівники пишемо через дефіс

В. По/п'ятеро, в/одному, під/час.

6. Виділене слово треба писати окремо в реченні:

А. Кому власна батьківщина з/роду дорога, той напевно є людина.

Б. Ми з братом широко любилися з/роду, змалку.

В. Я в службі виростаю; мабуть, з/роду на чужих працюю.

Г. Мистецтво вишивання передавали українці з/роду в рід.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

До службових частин мови належать прийменники, сполучники й частки.

Прийменник – це службова частина мови, що слугує для вираження відношень між словами: *до, перед, крізь, відповідно до*.

Написання прийменників

Разом	Через дефіс	Окремо
Якщо утворено сполученням прийменника з прийменником (крім з-, із-) або іншою повнозначною частиною мови: <i>внаслідок, впродовж, довкола, задля, замість, заради, навколо, навпроти, назустріч, напередодні, наприкінці, обабіч, окрім, побіля, поза, поміж, понад, попід, поперед(у), попри, посеред, поміж, услід, щодо.</i>	Якщо складається з двох прийменників, перший із яких – з, із, з-поміж, з – посеред: <i>із-за</i>	Якщо утворено поєднання прийменника з іменником: <i>в напрямі до, в результаті, в силу, залежно від, згідно з, на шляху до, незалежно від, незважаючи на, поряд з під кінець, під час, у зв'язку з, у відношенні до, у (в) разі, що ж до.</i>

Сполучник – це службова частина мови, що слугує для зв'язку однорідних членів речення й частин складного речення: *батько й мати, сміливий, але нерозважливий.*

Сполучники поділяються на **сурядні**, які поєднують однорідні члени речення і частини складносурядного речення (*і, й, та, ні...ні, ані...ані, а, але, та* (у значенні *але*), *зате, проте, однак, чи, чи...чи, то...то, не то...не то, або, або...або, хоч...хоч*), і **підрядні**, що приєднують підрядну частину до головної в складнопідрядному реченні (*що, як, ніби, наче, неначе, нібито, начебто, бо, том, що, через те що, так що, після того як, відтоді як, якби, колиб, якщо тощо*).

Написання сполучників

Разом	Окремо
<p>Якщо утворені поєднанням повнозначних слів і частки або прийменника чи службових слів: <i>мовби, нібито, начебто, мовбито, немовбито, притому</i>.</p> <p>Сполучники <i>зате, проте, щоб, якби, якщо</i>, які пишуться разом, необхідно відрізнити від однозвучних частин мови, які треба писати окремо.</p> <p>Слова <i>зате, проте</i> є сполучниками і їх треба писати разом, якщо їх можна замінити сполучниками <i>а, але</i>: <i>Натомився, зате роботу зробив</i> (сполучник, <i>зате</i> – <i>але</i>).</p> <p>Якщо займенник <i>те</i> наголошується, <i>за те, про те</i> пишемо як два слова: <i>Я боровся за те, щоб по землі ходила пісня</i> (прийменник із займенником).</p> <p>Сполучники <i>щоб, якби, якщо</i> треба писати як одне слово, якщо вони приєднують підрядну частину до головної в складнопідрядному реченні: <i>голова не на те, щоб тільки кашкета носить! Якщо мені дістати струн живих, я б на тих струнах грала</i>.</p> <p>Однозвучні сполуки слів <i>що б би, як що</i> треба писати окремо, якщо на займенник <i>що</i> й прислівник <i>як</i> падає логічний наголос: <i>Як би нам подивитися цей фільм? Що б нам ще зробити?</i></p>	<p>Сполучники з частками ж, же, б, би: <i>або ж, хоч би, хоча б</i>.</p> <p>Сполучники: <i>тільки що, поки що, хіба що, дарма що, для того щоб, незважаючи на те, що тощо</i>.</p>

Частка – це службова частина мови, що слугує для утворення форм слів або похідних слів чи надає слову, реченню додаткових відтінків: *ніщо, атож, хотів би, скажи-но*

Написання часток

Разом	Через дефіс	Окремо
Частки <i>аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-</i> , які виступають префіксами в складі різних частин мови (крім сполучників прислівникового типу): <i>абияк, анітрохи, деколи, чимало, щоранку, якщо</i>	Частки <i>бо-, но-, то-, от-, таки-</i> , коли вони підсилюють значення окремого слова: <i>іди-бо, неси-но, якось-то, важкий-таки</i> , але частку таки треба писати окремо, якщо вона стоїть перед словом: <i>таки важкий, таки сказав</i>	Завжди окремо пишуться частки, коли вони уточнюють зміст цілого речення або виконують формотворчу роль (беруть участь у творенні форм наказового й умовного способів дієслова): <i>лиш той життя і щастя гідний, хто б'ється у день за них. Купив би, та купила немає.</i>
Частка <i>би (б), же (ж), то, що</i> в складі сполучників: <i>якби, атож, нібито, щодо, тож</i> (у значенні <i>тому</i>).	Частка <i>будь-, небудь-, казна-, хтозна-</i> , які виступають префіксами або суфіксами в складі займенників і прислівників <i>будь-де, як-небудь, казна-коли, хтозна-що</i> .	Частка в складі сполучних слів: <i>тільки що, хіба що, дарма що, що ж до</i>
Частка <i>-ся (-сь)</i> , яка виступає в ролі суфікса в дієсловах, займенниках і прислівниках: <i>сміється, десь, щось, колись</i>		Частка <i>то</i> у видільній функції: <i>що то за, чи то що то</i>

Написання часток не з різними частинами мови

Разом	Окремо
З усіма частинами мови, якщо слово без не не вживається: <i>негода, нелюб, недосипання, неволити, нестямивись, ненавидячи</i>	З усіма дієсловами з дієприслівниками, крім тих, що без не не вживається: не знати, не передбачити, не казавши. Запам'ятайте написання дієслів: нездужати (хворіти) – не здужати (не

	з змогли), не славити (ганьбити) – не славити (не прославляти)
З іменниками, прикметниками, прислівниками, займенниками, дієприкметниками (без залежного слова), якщо додаванням не утворюється слово з протилежним значенням (його часто можна замінити синонімом без не): <i>неволя (рабство), невисокий (низький), недобре (погано)</i>	Якщо частка не є лише запереченням: <i>Не доля керує людиною, а людина долею (народна творчість).</i>
У складі префікса недо- , що означає дію, що виявляються в неповній мірі: <i>недобачати, недовиконаний, недозрілий</i>	З прикметниками та дієприкметниками, що виконують функцію присудка: <i>завдання не виконане. Дерев не посаджені. Ця річка не широка. АЛЕ: Ця неширока річка вже майже пересохла.</i> Запам'ятайте: якщо між не і відповідним прикметником-присудком за змістом речення можна поставити слова є, був, була , частку не треба писати окремо, якщо цього неможливо зробити - разом
З дієприкметниками, якщо вони є означеннями до іменників при собі пояснювальних слів: <i>невиконані обіцянки, незасіяне поле, непрочитана книжка</i>	З дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: <i>не закінчене вчасно завдання; не дописаний другом лист</i>
З деякими службовими частинами мови: <i>неначе, немов, невже, нехай</i>	

Написання ні з різними частинами мови

Разом	Окремо
Виступає в ролі префікса в заперечених займенниках і прислівниках: <i>ніхто, ніякий, ніде, нікуди, ніяк</i>	Якщо вживається для заперечення наявності предмета чи ознаки: <i>ні крихти, ні копійки</i>
Якщо слово без ні не вживається: <i>нікчемний, нісенітниця</i>	Якщо виступає повторюваним сполучником: <i>ні дощ, ні сніг не лякали мандрівників</i>

Питання для контролю:

1. Прийменник – це...
2. Сполучник – це...
3. Частка – це...

4. Прийменник ужито в реченні:

- А. Який чудовий кругозір і даль яка барвіста!
- Б. Несподівано вдарило сонце білою яскравістю з-над пустельного пругу.
- В. Люди весь палац заповнили, і куди не поглянь – старі або малі.
- Г. Кінчався квітень. Що не день, то густішою зеленню вкривались молоді гаї.

5. Сполучник ужито у реченні:

- А. Пропливає якраз золотий лан пшениці, залитий ген сяйвом сонця.
- Б. Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться.
- В. Набігши на хутір чи містечко, татари обскакували його з усіх боків і починали грабувати.
- Г. Усміхнулось дитинством мого покоління з фотографії ватага хлоп'ят.

6. Частку вжито в реченні:

- А. Кожне покоління має свій героїзм і свою трагедію.
- Б. Стежка поринала в темній гущавині вільшини та ліщини.
- В. У дворі Івана завжди панувала тиша, лад і чистота.
- Г. Ні долі, ні волі у мене нема, зосталась тільки надія одна.

7. Встановіть відповідність. Прийменники пишуться:

1. Разом	А. З/за, з/проміж, з/посеред;
2. Окремо	Б. В/наслідок, на/передодні, по/біля;
3. Через дефіс	В. В/напрямі/до, під/час, в/разі

8. Встановіть відповідність. Сполучники пишуться:

1. Разом	А. Тим/то, тому/то, якби/то;
2. Окремо	Б. Ад/же, не/мов/би/то, тоб/то;
3. Через дефіс	В. Або/ж, з/тим/щоб, та/й

9. Встановіть відповідність. Частки пишуться:

1. Разом	А. Аби/хо, який/сь, ні/се/нітниця, ні/хто, не/любов (= неприязнь);
2. Окремо	Б. Біжи/бо, все/таки, казна/де
3. Через дефіс	В. Таки/приїхав, поки/що, не/горе (а радість), не/до/смаку

ОРФОГРАФІЯ

Орфографія— розділ мовознавства, що вивчає **правильне** написання слів.

АПОСТРОФ

ПИШЕТЬСЯ

1. Після літер *б, п, в, м, ф* (якщо перед ними немає інших приголосних) перед *я, ю, є, ї*: *верхів'я, п'ять, голуб'я, сім'я*.
2. Після *р* у кінці складу: *бур'ян, сузір'я, довір'я, матір'ю*.
3. Після префіксів та інших частин складних слів, які закінчуються твердими приголосними, перед *я, ю, є, ї*: *дит'ясла, пів'яблука, об'явитися*.
4. В іншомовних словах після *б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш* та *р* у кінці складу, а також після префіксів, що закінчуються на твердий приголосний: *об'єкт, комп'ютер, інтерв'ю, прем'єра, верф'ю, к'янті, Х'юстон, Руж'є, миш'як, екстер'єр, ад'юнктурa, ін'єкція, кон'юнктурa*.

5. Після *б, п, в, м, ф, р, к* у власних назвах: *В'ячеслав, Лук'ян, Прокоф'єв*.

ПИШЕТЬСЯ

1. Після м'яких приголосних, що закінчують склад: *заздалегідь, нежить, мазь, міць, просьба, місяць, міць, сіль, сталь*.
2. Після м'яких приголосних перед *о* у середині складу: *чотирьох, льох*.
3. В суфіксах *-зьк-, -ськ-, -цьк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -еньк-, -оньк-*, у буквосполученнях *-льц-, льч-, -ньц-, -ньч-*, які є похідними від *-льк-, -ньк-*: *козацький, український, запорізький, зелененький, гарнесенький, кожнісінький, малюсінький, Васьчин бо Васька*.
4. Після *л* перед іншими приголосними: *більшість, пральня*, АЛЕ: *балка – балці, галка – галці*.
5. У Р.в. мн. іменників ж.р. м'якої групи I відміни та іменників сер.р. на *-ння*, - це II відміни: *Майстерень, творінь, кілець*.
6. У дієсловах, що закінчуються на *-ТЬСЯ*, - СЬ: *дивиться, робиться, спиться, вчись*.

НЕ ПИШЕТЬСЯ

1. Після *б, п, в, м, ф* коли перед ними стоять інші приголосні, крім *р*: *свято, цвах, мавпячий, морквяний, духмяний але черв'як, верб'я, торф'яний*.
2. Після *б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш* та *р* на початку складу, якщо *я, є, ю, ї* позначають м'якість попереднього приголосного: *бязь, пюре, дебют, кюре, манікюр, рясно, Рєпін, кювет, рюмсати*.
3. Перед *йо*: *Соловійов, серйозно, курйозний*

М'ЯКИЙ ЗНАК

7. У іншомовних словах після *д, т, з, с, л, н*, перед *я, ю, є, ї*, які позначають 2 звуки: *мільярд*,
8. *Ескадрилья, АЛЕ: резюме, нюанс*.
9. У іншомовних словах після *л, н*, перед *йо*: *мільйон, медальйон, сеньйорита*.
10. У іншомовних словах після *л*, відповідно до вимови: *альтруїст, альпініст, акварель*.

НЕ ПИШЕТЬСЯ

1. Після *б, п, в, м, ф* у кінці слова: *степ, сім, любов, дріб, верф*.
2. Після *ж, ч, ш, щ*: *ніч, дощ, ріж, сієш*.
3. Після *н* перед *ж, ч, ш, щ, -ств-, -ськ-*: *інший, громадянство*.
4. Після *р* у кінці складу: *повірте, Харків, гіркий АЛЕ М.Горький*.
5. Після м'яких приголосних, крім *л*, якщо після них іде інший приголосний: *пісня, дні, гордість*.
21. Між подовженими м'якими приголосними: *життя, зілля, роздоріжжя*.

Е чи И

1. Якщо е або и ненаголошені, а *п'ятеро, білесенький, ложечка,* вимова нечітка, то потрібно поставити під наголос, чи дібрати спільнокореневе слово, де б вимова цього голосного була б чіткою: *великий – велич.*
2. Слова, у яких е чи и постійно ненаголошені, потрібно перевіряти за словником: *левада, сметана*

Пишемо завжди Е:

- В –ЕРЕ-, -ЕЛЕ-: *терен, велет, шелест.*
- В суфіксах –ен-, -енк-, -еньк-, -ер-, -есеньк-, -ечк-, -тель: *згорблений, Сидоренко, голівонька,*

И чи І в іншомовних словах

И:

1. У географічних назвах, які закінчуються на – тика, -тида: *Балтика, Атлантида*
2. У географічних назвах після літер дж, ж, ч, ш, ц перед приголосними: *Алжир, Америка, Вашингтон, Лейтциг АЛЕ: Віші.*
3. У географічних назвах із –ри-: *Рим, Мадрид.*
4. У географічних назвах згідно з традицією: *Тибет, Ватикан, Братислава.*
5. У загальних назвах після д, т, з, с, ц, ж, дж, ч, ш, р перед наступним приголосним: *риф, гриф, директор, сигнал, позиція, титан.*

І:

1. Після приголосних звуків, крім слів із традиційною вимовою: *Лісабон, Хіросіма, Нагасаки, Кіпр.*
2. На початку слова: *ідея, Ісландія, Індія, індустрія.*
3. Після приголосних звуків перед [йе] та й: *гігієна, геній, тріумф.*
4. Після приголосних у кінці незмінних слів: *журі, попурі, таксі, мерсі.*
5. Після б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н перед наступним приголосним: *фінік, піаніно, візит, лірика.*

Подвоєння приголосних на позначення подовження та збігу приголосних

Збіг приголосних відбувається у таких випадках:

1. префікс і корінь українських слів, а також слів іншомовних, якщо існують відповідні непрефіксальні утворення: *оббивати, ввечері, іррегулярний, але анотація, конотація;*
2. кінець першого та початку другої частини складноскорочених слів: *заввідділом, юннат;*
3. корінь або основа на –н– + суфікс –н–, –ник, ниц(я);
4. основа дієслова минулого часу на –с та постфікс –ся;

Подвоєння приголосних передається на письмі:

1. у прикметникових суфіксах –енн-, –анн-, а також у похідних іменниках із суфіксом –ість і прислівниках: *непримиренний, старанність, старанність;*

Подовження приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [ж], [ч], [ш] після букв на позначення голосних передається на письмі:

1. у всіх відмінках іменників середнього роду II Відміни, крім родового множини із нульовим закінченням: *багаття, багаттю, багаттям, у багатті але: багать;*
2. в усіх відмінках деяких іменників I Відміни, крім родового множини із закінченням –ей: *стаття, статті, статтю, статтею, але статей;*
3. в орудному відмінку однини іменників III Відміни, якщо в називному відмінку основа їх закінчується на м'який чи шиплячий: *миттю – мить, ніччю – ніч, але: радістю – радість;*
4. у деяких прислівниках: *зрання, спросоння, навмання;*
5. в особових формах дієслова лити: *лю, ллеш, лється, переллються.*

Подвоєння в іншомовних словах:

1. у власних назвах і похідних від них: *Марокко – марокканець, Міссурі – міссурійський;*
2. у словах: *аннали, бонна, брутто, ванна, мадонна, манна, мотто, нетто, панна, пенні, тонна, білль, булла, вілла, мулла, дурра, панно, мірра, конфетті, донна.*

Подвоєння не відбувається:

1. у дієприкметниках *сказаний, зроблений*, - та похідних від них.
2. у прикметниках на –енний, які утворені від дієприкметників: *варений, печений.*
3. у словах *кутя, священник, шалений.*
4. у прикметниках, утворених від іменників за допомогою суфіксів –ан-, –ян-, –ин-, –їн-: *глиняний, орлиний.*
5. в іншомовних словах загальних назвах: *група, шосе, тераса, грам, ват.*

Написання префіксів

- перед **к, п, т, ф, х**, пишемо префікс **с-**: *скрипіти, спитати, схитрувати, сфотографувати*;
- перед рештою букв пишемо префікс **з-**: *зробити, зламати, змінити*;
- якщо корінь починається сполученням кількох приголосних або якщо перший склад кореня становить сполучення губного і йотованого: *зірвати, зібрати, зім'яти*;
- **РОЗ-, БЕЗ-, ВОЗ-, ЧЕРЕЗ-** пишуться лише з літерою **З**: *розлити, бездумно, возз'єднання, черезсідельник*;
- в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки пишемо префікс **ПРЕ**: *премудрий, пресміливий*;
- в дієсловах і похідних від слів, що означають наближення, приєднання, частковість дії, пишемо **ПРИ**: *приїхати, приклеїти, присісти*;
- префікс **ПРІ** пишеться лише в словах: *прізвище, прізвисько, прірва*.
- **презирливий, презирство, преосвященний, преподобний, престол**.

Спрощення в групах приголосних

1. У буквосполученнях **-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-** д та т випадають: *тиждень – тижні, роз'їзд – роз'їзний, захист – захисник, стелити – слати*;
2. У буквосполученнях **-скн-, -зкн-** к випадає: *тріск – тріснути, брязк – брязнути*;
3. У буквосполученні **-слн-** л випадає: *мислити – навмисне*.

Спрощення не відбувається у словах: *зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк, шістнадцять*.

Написання складних і складноскорочених слів

Разом:

1. усі складноскорочені слова: *Міноборони, профспілка, профспілковий*;
2. складні слова, першу частину яких становлять числівники, і складні порядкові числівники й подібні до них прикметники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, мільйонний**: *шістдесятиріччя, п'ятисотий, стотисячний, але 60-річчя, 5-тисячний*;
3. складні іменники, які утворенні поєднанням двох іменникових або прикметникових основ за допомогою сполучного звука, і похідні від них прикметники: *лісостеп, лісостеповий, чорнозем – чорноземний*;

4. складні іменники, які утворені від дієслова в наказовій формі та іменника: *перекотиполе, вертоліт, лісостеп*;
5. складні іменники з пів-, напів-, полу-, які стоять перед загальною назвою: *півострова, пів'яблука, піввідра, напіваавтомат, полумисок*;
6. складні прикметники, які утворені сполученням іменника й узгодженого з ним прикметника: *сільськогосподарський, східноукраїнський, правобережний; вельмишановний, важкохворий, вищезазначений*.

АЛЕ! Суспільно корисний, суспільно необхідний, значно кращий.

Через дефіс:

1. сполучення одних і тих самих слів для підсилення значення: *багато-багато, дуже-дуже, великий-великий*.
2. сполучення синонімічних/антонімічних слів і слів близьких за значенням: *більш-менш, любо-дорого, батько-мати*;
3. складні прізвища, складні назви казкових персонажів: *Г. Квітка-Основ'яненко, Лисичка-Сестричка*;
4. іменники, що означають назви посад, звання, професії: *генерал-губернатор, генерал-майор, фізик-ядерник*;
5. іменники, що позначають складні одиниці виміру: *кіловат-година, тонно-кілометр*;
6. сполучення слів, що означають приблизність: *півтори-дві години, три-чотири картоплини*;
7. слова типу: *словник-довідник, будинок-музей, українсько-російський, військово-промисловий, воєнно-польовий, але: військовозобов'язаний, військовополонений*.
8. іменники власні назви з пів-: *пів-Києва, пів-Азії, пів-Сонця*.
9. складні прикметники, що означають складні смакові якості, поєднання кольорів та їх відтінків: *жовто-блакитний, гірко-солоний, темно-синій, але: жовтогарячий, червоногарячий*;
10. складні назви проміжних сторін світу: *північно-східний, південно-західний*;
11. іменники-прикладки: *дівчинка-грузинка, вовк-жадняга*.

Питання для контролю:

1. Апостроф треба писати в усіх словах в рядку:

- А. Мін...юст, торф...яний, зв...ялити, дзв...якати;
- Б. Слов...янський, черв...ячок, В...ячеслав, пів...юрти;
- В. Пів...ящика, св...ященник, м...який, зв...язок;
- Г. З...їжджати, кур..йозний, зап..ястя, роз...їзд.

2. М'який знак треба писати в усіх словах в рядку:

- А. Батал..йон, дон..ці, доручен...;
- Б. П'ят..десят, поглян..те, брун..ці;
- В. Черешень...ці, різ..ба, монастир...;

Г. Т..мяний, Уман..щина, забуд..те.

3. Встановіть відповідність:

1. Е пишеться у рядку А. Ж..виця, кр...шталевий, л..цедій, виконав...ця;

2. И пишеться у рядку Б. Гр...чаний, б...реза, с...рдечний, характ..р.

4. З подвоєнням слід писати всі слова у рядку:

А. Почут..ів, радіст...ю, Запоріж..я;

Б. Відмін...ий, розвантажен..ий, об...ити;

В. Роз...ява, старан..о, Поволж..я;

Г. Щоден..ик, суд..я, військ..омат.

5. Встановіть відповідність:

1. префікс *пре* слід писати в рядку

А. Пр.мудрий, пр.добрий,
пр.красний;

2. префікс *при* слід писати в рядку

Б. Пр.рва, пр.звище, пр.звисько;

3. префікс *прі* слід писати в рядку

В. Пр.леглий, пр.лащитися,
пр.лаштувати.

6. Спрощення відбувається в усіх словах в рядку:

А. Захис...ник, корис...ність, кіс...лявий, незаздріс...ний;

Б. Наперс..ниця, безщас..ний, якіс...ний, об лес...ливо;

В. Хрус...нути, хвас...нути, нещас...ливий, прис...расний;

Г. Очис..ник, проїз...ний, окупан...ський, прихвос...ні.

7. В усіх словах слід писати *и* у рядку:

А. Д..слокація, конст..туція, в..зажист;

Б. Марц..ипан, код..фікатор, пр..оритет;

В. Нейтр..но, д..версія, прес..нг;

Г. Д..станція, ідент..фікація, амбіц..я.

8. Подвоєння відбувається у рядку:

А. Шос..е, нет..о, ап..арат, Гол..андія;

Б. Коміс..ія, Рус..о, тел..єграма, контр..еволюція;

В. Барок..о, тон..а, Шил..ер, Ван..а;

Г. Дік..енс, ім...іграція, брут..о, марок..анець.

9. Усі слова треба писати разом у рядку:

А. Праце/здатний, чорно/окий, кисло/солоний;

Б. Вагоно/ремонт, крає/вид, біло/сніжний;

В. Світо/гляд, кругло/лиций, мовно/літературний;

Г. Високо/моральний, лісо/степовий, темно/червоний.

10. Усі слова треба писати через дефіс у рядку:

А. Науково/технічний, всесвітньо/відомий, світло/коричневий;

Б. Синьо/зелений, воєнно/стратегічний, російсько/український;

В. Національно/визвольний, жовто/гарячий, кисло/солодкий;

Г. Історико/культурний, синьо/окий, військово/спортивний.

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Синтаксис – це розділ граматики, що вивчає будову словосполучення і речення.

Пунктуація – це розділ мовознавства, що вивчає розділові знаки в реченні.

Словосполучення – це синтаксична одиниця, утворена поєднанням двох або більше повнозначних частин мови, із яких одне слово є головним, інші –граматично залежні від головного: писати (що?) листа, їхати (чим?) автобусом, деревце (яке?) молоде.

Не є словосполученням поєднання слів:

- 1) підмета й присудка: *іде дощ, Буяє весна, Книжка цікава;*
- 2) прийменника з іменником: *до парку, у музей, на канікули;*
- 3) дієслова майбутнього часу складеної форми: *буду писати, будемо обговорювати, будеш їсти;*
- 4) однорідних членів речення: *батько і мати, міста й села, читати й писали;*
- 5) у фразеологічних зворотах: *накивати п'ятами, не ликом шитий, попасти на гачок.*
- 6) у синтаксичних єдностях типу *Чорне море, Біла церква.*

За будовою словосполучення поділяються на **прості** (складаються з двох повнозначних слів: *читати книжку, йти до театру*) і **складні** (складаються з більше ніж двох повнозначних слів: *відвідувати художній гурток, приїхати до міста-героя, оприлюднити результати досліджень*).

Речення – це синтаксична одиниця, оформлена за законами певної мови, що виражає думку: *іде сніг, Світає. На бульварі посадили молоді дерева.*

Класифікація речень.

1. За будовою речення поділяються на прості й складні.

Просте речення - це речення, що має одну граматичну основу: *Вечір. Морозить. Сходить сонце.*

Складне речення - це речення, що складається з двох або більше простих речень: *Німують степи, і гуляють на волі сніги (М.Луків). Маю, любове, лиш віру єдину, що не вмирає, не гасне з тобою віра в людину (М.Сингаївський). Я кажу: усе на світі починається з краси! (М.Луків).*

2. За метою висловлювання речення поділяються на розповідні, питальні, спонукальні.

Розповідними називаються речення, які містять повідомлення або опис певних явищ дійсності: *У житті і в пісні шукав я ладу, був світ зі мною, і я був з ним (М.Сингаївський).*

Питальними називаються речення, що містять запитання: *Коли зійде нарешті благодать на ці священні пагорби і кручі, коли боги народ благословлять рамена розпросторити могучі?* (М.Луків).

Спонукальними називаються речення, що виражають волевиявлення (прохання, побажання, наказ, заклик до дії): *Цю землю, цей вогонь землі первинний пильнуймо на віки, на вічний час!* (Ю.Сердюк).

3. За експресивністю вираження думки речення поділяються на окличні й неокличні.

Розповідні, питальні, та спонукальні речення, вимовлені з особливою інтонацією, називаються **окличними**: *Хай бачить світ – встає моя країна, на повен зріст встає її народ!* (В.Крищенко).

4. За наявністю головних членів речення поділяються на односкладні й двоскладні,

Односкладні – це речення з одним головним членом, що не потребують доповнення другим головним членом: *Блакитне небо, Осінній блиск, Жовтоблакить* (М.Адаменко). *Поклонюся знайомому дубу* (Л.Костенко). *Чесне діло роби сміло* (Народна творчість).

Односкладні речення бувають:

Називні - стверджується існування предметів чи явищ. Можуть поширюватись тільки означеннями або додатками. Головний член виражається у формі називного відмінка. *Весна.. Місто.*

Означено-особові – дію виконує певна особа, яку можна встановити. Головний член виражений дієсловом у формі 1-ї або 2-ї особи теперішнього чи майбутнього часу або наказового способу. *За правду, браття, єднаймося щиро* (Леся Українка).

Неозначено-особові – дію виконує невизначена особа. Головний член виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу або у формі множини минулого часу. *Покромсали життя моє на частки* (Леся Українка).

Узагальнено-особові – дія сприймається узагальнено як характерна для будь-якої особи. Головний член виражений дієсловом у формі 2-ї особи однини чи 1-ї або 3-ї особи множини. *Рано встанеш – більше зробиш.*

Безособові – означають дію або стан, що мисляться незалежно від активного діяча. Головний член виражений особовим дієсловом у значенні безособового; безособовим дієсловом, прислівником, дієслівною формою на –но, -то; неозначеною формою дієслова. *Вечоріє. У лісі було тихо. Дрова порубано.*

Двоскладні – це речення з двома головними членами – підметом і присудком: *Дзвенить у зорях небо чисте* (Д.Павличко). *А з моря вітер дме гарячий, нетерпеливий* (М.Зеров). *Натхнення – то гроза* (Д.Павличко).

5. За наявністю другорядних членів речення поділяються на непоширені й поширені.

Непоширені – це речення, що містять лише головні члени: *Життя - кантата (І.Світличний). Моя любове, ти – як Бог_(Д.Павличко).*

Головні члени речення – підмет і присудок – становлять його синтаксичний центр (граматичну основу).

Підмет – це головний граматично незалежний член двоскладного речення, який указує на предмет мовлення і пов'язаний із іншим головним членом речення – присудком.

Підмети поділяються на прості (виражені одним словом : *День хилиться до заходу. Кожен має обов'язки перед Батьківщиною. Життя прожити – не поле перейти*) і складні (виражені кількома словами: *Десять років спливало за водою. Кожен із присутніх усвідомлював свою відповідальність. Ми з братом допомагали батькам. “ Повість минулих літ ” – пам'ятка літератури*).

Присудок – це головний член двоскладного речення, який виражає ознаку предмета. За будовою присудки поділяються на прості та складні.

Простим є присудок, який виражений дієсловом у формі дійсного, умовного, наказового способу, неозначеною формою дієслова або фразеологічним зворотом: *З краю в край прослалися піски (М.Лукив). Мені дальня зоря буде слати листи вересневими журавлями (М.Гльницький). Не помилися на межі добра і зла в годину грізну (М.Лукив). Хай бачить світ – встає моя країна на повен зріст встає її народ (В.Крищенко). Хлопці накивали п'ятами, Люди орали, а він спати (Народна творчість).*

У реченні *Мати з дочкою готувала вечерю* підмет виражений іменником *мати*, тому що присудок стоїть у формі минулого часу жіночого роду однини, з *дочкою* виступає додатком.

Складений дієслівний присудок утворюється з допоміжного дієслова, що виконує роль зв'язки, і неозначеної форми дієслова. Роль дієслова-зв'язки виконують дієслова, що означають:

- 1) початок, тривалість або завершення дії: *починати, братися, продовжуватися, залишатися, закінчувати, переставати, припинити* тощо: *Надворі почало розвиднятися (Гр.Тютюнник), Рукопис продовжували доопрацьовувати протягом усього тижня (Ю.Смолич).*
- 2) необхідність, можливість, бажаність дії: *вміти, могли, мусити, хотіти, мати, намагатися* тощо: *Людські тривоги і боління я прагну в слово перелить (М.Сингаївський), Тарасе-батьку, в наших лавах будь, почувти хочем мудрої поради (В.Крищенко).*

У ролі зв'язки складеного дієслівного присудка можуть бути також слова *повинен, здатний, спроможний, ладен, рад, змушений, у змозі, не в силі, мати право* тощо: *Я повинен для щастя співати, коли навіть серце в крові (В.Сосюра). Треба любити людину. Тоді тільки ти маєш право сміятися (Остан Вишня).* Складений іменний присудок утворюється поєднанням дієслова-зв'язки й іменної частини, яка може бути виражена іменником, прикметником, займенником, числівником, дієприкметником: *Я єсть народ (П.Тичина). Кімната була занедбана й незатишна*

(Панас Мирний). Після здобуття незалежності стала нашою і свобода, і відповідальність за долю народу (Із часопису). Два плюс два – чотири.

У ролі дієслова-зв'язки в складеному іменному присудку виступають слова *бути, являти собою, становити*. У теперішньому часі дієслово-зв'язку *бути* (є) найчастіше пропускають. На місті пропущеного дієслова треба ставити тире: *Слова – це крилаті ластівки* (Ю.Мушкевич).

Розділові знаки між підметом і присудком

1. **Тире ставимо**, якщо присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку і стоїть після підмета (*Моя мати – наївність, тиха жура і добрість безмежна*); один із головних членів виражений іменником у називному відмінку, а другий неозначеною формою дієслова (*Але ж нудьга яка вперед летіти, щоб повернутися назад!*); підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова, навіть коли перед присудком стоїть частка не (*Добро втратити – небагато втратити, честь втратити – багато втратити!*); якщо перед присудком стоять слова *то, це, значить, ось* незалежно від наявності чи відсутності зв'язки (*Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі*).
2. **Тире не ставимо**, якщо підмет або присудок виражений особовим або питальним займенником (*Я син свого часу...*); якщо до складу присудка входять слова *як, ніби, мов* (*Струмок серед гаю мов стрічечка*); якщо перед присудком стоїть частка не, крім випадків, коли підмет і присудок (або присудок) виражені неозначеною формою дієслова (*Кров не вода, а серце не камінь*); якщо перед присудком є другорядний член речення, що відноситься до нього (*Здоров'я всьому голова*); якщо присудок виражений прикметником або присвійним займенником (*Україна дорога й близька моєму серцю*).

Поширені речення – це речення, які мають другорядні члени речення (додаток, означення, обставина).

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямовано дію, і відповідає на питання всіх відмінків, крім називного: *Читаю книжку. Посади квіти. Доглядаю за рідними*.

Означення – це другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чий? чия? котрий? котра? котре? котрі?*: *Дослухаюся до батьківської поради. Промінь сонця пестить конвалію. То була перша звістка від неї*.

Обставина – це другорядний член речення, що означає обставину, за якої відбувається дія, і відповідає на питання *де? куди? звідки?* (обставини місця); *коли? як довго? відколи? доки?* (обставини часу); *як? яким способом?* (обставини способу дії); *наскільки? як багато? якою мірою?* (обставини міри і ступеня); *чому? через що? з якої причини?* (обставини

причини); для чого? З якою метою? (обставини мети): *Довго співала трембіта в горах. Роблю все наперекір.*

6. За наявністю/ відсутністю необхідних членів речення поділяються на повні й неповні.

Повні – це речення, у яких наявні всі необхідні члени. Повними можуть бути односкладні й двоскладні, непоширені й поширені речення: *Чистий дух дитинства й батьківщини! (С.Короненко). Зло й добро...Поміж ними є одвічна чутлива межа (В.Крищенко). Усі закохані в тебе, жайворонку над полем (М, Сингаївський).*

Неповні – це речення, у яких пропущено один або кілька членів речення, які можна відновити. На місці пропущеного члена речення зазвичай треба ставити тире: *Праця людину годує, а лінь – марнує (Народна творчість). Зніми мені легенько рукою сніжинку із брови, а з серця – лід поважності (Д.Павличко).*

7. Поділяють речення на ускладнені та неускладнені:

Просте ускладнене речення – це речення з однорідними та відокремленими членами речення, вставними і вставленими конструкціями та звертаннями.

Однорідні члени речення – це такі члени речення, що поєднані між собою сурядним зв'язком, відносяться до одного члена речення, виконують однакову синтаксичну роль. *І вже немає мужності і сил змінити щось чи заново почати.*

Розділові знаки при однорідних членах речення:

1. Кома ставиться між не сполучниками, які не з'єднані однорідними членами речення. *Сім погод надворі: сіє, віє, мутить, крутить, зверху лє, знизу мете.*
2. Кома ставиться між однорідними членами речення, якщо вони з'єднані протиставними сполучниками *а, але, проте, зате, так, хоч.* *Данило став навколішки, хотів заглянути у казанок, та тільки в очі диму набрав....*
3. Кома ставиться, якщо однорідні члени речення з'єднані повторюваними, парними сполучниками: *В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля.*
4. Кома ставиться, якщо однорідні члени речення з'єднані приєднувальними сполучниками *і, а також, ще й, а то й, та й, та ще.* *Зазеленіли луги, ще й дібровонька.*
5. Кома не ставиться, якщо однорідні члени речення з'єднані одиничним єднальним сполучником. *Ось і постарілі прибережні верби та гнучкі верболози.*
6. Кома не ставиться між двома дієсловами в однаковій формі. *Прийди сядь коло мене.*

7. Крапка з комою ставиться між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо в середині них є інші розділові знаки. *На панщині пшеницю жала, втомилася; не спочивать пішла в снопи, пошкандибала Івана-сина годувать.*
8. Тире ставиться, якщо між однорідними членами речення пропущено протиставний сполучник а. *Не говорив – кричав від відчаю.*
9. Неоднорідними є означення, які характеризують предмет з різних боків: *Скрізь було видно залиті сонцем старі садки.*

Розділові знаки при однорідних членах речення з узагальнюючими словами (УС):

1. УС: ____, ____ . *У саду росли різні дерева: яблуні, груші, сливи.*
2. ____, ____ - УС. *Луки, гори, пишні сади – все зелене й пришикле.*
3. УС: ____, ____, ____ - *У багатьох тварин: ящірок, жаб, вужів – зелене або сіро-жовте забарвлення.*

Розділові знаки між різними членами речення

1. Тире ставиться для вираження несподіваності (*Послухали Лисичку і щуку кинули – у річку*); для інтонаційного виділення окремих слів або груп слів (*В ту ж хвилину Ісідора зникла хутко, неначе мрія, та зосталася в Бертольда квітка з рожі і – надія!*); між однорідними членами речення, якщо вони протиставлені один одному і не з'єднані сполучниками (*Широкі оленьчі груди Санькові не дихали – пили крутий сосновий дух*); перед єднальним сполучником (зрідка після нього) між двома присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або протилежне до висловленого першим (*Я нічого не чув і – сам не пам'ятаю, як попав до підвалу*); між власними іменами, сукупністю яких називається вчення, теорія, науковий закон (*теорія Гінзбурга – Ладану*); між двома словами, що означають часові, просторові, кількісні межі (*протягом січня – березня, поїзд Харків - Київ*); на місці пропущеного присудка (завжди) або будь-якого іншого члена речення (*З труда важкого виросло зерно, із дум і помислів – додаток, блага світу*).
2. Тире не ставиться, якщо немає потреби в спеціальному підкресленні паузи (*Сталь гартується в огні, а людина в труді*).

Відокремлені члени речення:

Відокремлені члени речення – це другорядні непоширені чи поширені члени речення, що в усному мовленні виділяються інтонацією, унаслідок чого набувають у реченні більшої смислової та граматичної самостійності.

На письмі такі члени речення відокремлюються розділовими знаками. До відокремлених членів речення належать відокремлені означення, відокремлені обставини, відокремлені додатки, відокремлені уточнювальні члени речення.

Відокремлені означення можуть бути виражені прикметниками, дієприкметниками (*Ось минуло щось перед очима – жовте, кругле, дрібненьке*); прикметниковими або дієприкметниковими зворотами (*Я мав думки міцні, мов корені, і мрії, ночами зазорені*); іменниками в непрямих відмінках із прийменниками або без них (відокремлені узгоджені означення): *Слідом за бабусею вийшов із хати дід Грицай, в одній сорочці, в крамних синіх штанах*; іменники з залежними словами чи без них (відокремлена прикладка): *Демократ і гуманіст, І.Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто в „поті чола” добуває хліб не тільки собі, але й іншим.*

Розділові знаки при відокремлених означеннях

Відокремлюється:

1. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється, якщо стоїть безпосередньо після означувального слова: *Я скінчу свої страждання і на шлях, слізьми напоєний, вийду сміло.*
2. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється, якщо стоїть перед означувальним словом і має додатковий обставинний відтінок: *Просвітлені сонцем, хмарки на землю розсипали тіні.*
3. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється, якщо стоїть після означувального іменника: *Над лісом піднімалося вранішнє сонце, велике й ласкаве.*
4. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється незалежно від місця в реченні, якщо стосується особового займенника: *Уночі я прокидаюсь, розбуджений якимось тривожним звуком.*
5. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється, якщо між означенням і означуваним словом стоять інші члени речення: *Вітер носився по Комарівці, колючий, жорстокий.*
6. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється перед непоширеними означеннями, що стоять укінці речення, ставиться тире: *Швидко надходив вечір – морозний, зоряний.*

7. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється, якщо означення виступають у ролі уточнення до попереднього означення: *Сухе, жовте, аж червоне, повітря віддавало горілим.*
8. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється, щоб надати неузгодженим означенням більшої ваги порівняно з іншими членами речення: *До неї наближалася мати, невисока, досить повна жінка, з кошиком у руках.*
9. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється, якщо неузгоджені означення виражено неозначеною формою дієслова і перед ними можна поставити слово *a саме*, відокремлюються тире: *Великій меті – служити українському народу, підіймати його з вікової темноти – присвятив своє життя (Б. Грінченко).*

Не відокремлюється:

1. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них), якщо стоїть перед означуваним словом: *Над далекими горами та ярами небо ніби злилось із вкритою товстим білим сніговим шаром землю.*
2. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється, якщо стоїть перед означуваним словом і не має додаткового обставинного відтінку: *Раз добром нагріте серце вік не прохолоне.*
3. Узгоджене означення, виражене прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них) відокремлюється, якщо перед означуваним словом не має означення, що стоять після означуваного слова, можуть відокремлюватися або не відокремлюватися (за бажанням автора): *На річку налягла ніч, суха і тепла, як перед грозою.*

Кома і тире при прикладках:

Кома	Тире
Поширені прикладки, що стоять після іменників, до яких вони відносяться: <i>Та, може вітер, трубадур осінній, від поля співом мудрим пропливе...</i>	Поширена прикладка має значення уточнення і перед нею можна поставити <i>a саме</i> : <i>Одним із берегів була Берегиня – богиня захисту домашнього вогнища, родини.</i>
Поширені прикладки, які стоять перед пояснювальними іменниками, якщо вони мають обставинний відтінок: <i>Мандрівник вічний,</i>	Треба підкреслити самостійність прикладки, частіше в кінці речення: <i>Шануйте граматику – незмінного диригента незліченого оркестру</i>

<i>невблаганний час іде вперед...</i>	<i>слів.</i>
Прикладки при особових займенниках незалежно від поширеності і позицій: <i>Дюймовочка в листочку капустияному, я у життя із вічності пливу.</i>	Прикладка стосується одного з однорідних членів речення: <i>До нас підійшли двоє братів – Петро і Василь – та їх батько.</i>
Прикладки, що приєднуються за допомогою слів родом, на ім'я, так званий, а також сполучника як із значенням причини: <i>Шевченко, як поет-реаліст, не міг не відобразити народних страждань.</i>	
Прикладки, які означають власну назву, якщо перед ними можна поставити слова <i>тобто, а саме</i> : <i>Співає, легко посміхаючись, п'ятий Запорожець, Трохим...</i>	
Прикладки, виражені загальними іменниками, якщо вони стосуються власних назв і стоять після них; перед власними назвами відокремлюються прикладки з причинним або допустовим значенням: <i>Один лише Ярема Бобир, наш родич по дідовому коліну, не постраждав у цій пригоді.</i>	
Непоширена прикладка і означуване слово з'єднується дефісом, якщо вони вираженні іменниками (<i>Мати-природа, місто-герой</i>); загальний іменник стоїть після власної назви (<i>Супрун-гора, Москва-ріка</i>); прикладка входить до складу терміна (<i>гриб-паразит, меч-риба</i>); вони можуть мінятися місцями (<i>студент-іноземець</i>).	
Дефіс не ставиться, якщо прикладкою виступає видова назва (<i>трава материнка, птах ворон</i>); прикладка співвідноситься з прикметником (<i>От небіжчик дід казали, що треба тільки слово знати...</i>).	

Відокремлені обставини виражаються дієприслівниками, дієприслівниковими зворотами, іменниками з прийменниками (*Незважаючи на пізній час, нічого не перестрілося війську козацькому*).

Розділові знаки при відокремлених обставинах:

1. Відокремлюються комами:

А) дієприслівникові звороти незалежно від місця: *Птахи затихли, згорнувши натомлені за день крильця...*

Б) Два одиничні дієприслівники: *Погукуючи, поблискуючи, находила гроза.*

В) Одиничний дієприслівник, який означає додаткову дію, час, причину, умову, а не спосіб дії: *Одного вечора, втомившись, лежав Михайло на траві у пасіці і дивився в небо.*

Відокремлені додатки – це звороти зі значенням включення, виключення, заміщення, що починаються словами *крім, oprіч, за винятком, замість, навіть, особливо, зокрема* (*Крім книг богослужбених перекладалися на Київській Русі і світські*).

Вставні слова

Вставні слова, словосполучення, речення виражають ставлення мовця до висловленої думки.

Вставлені слова, словосполучення, речення передають додаткову інформацію, виражають принагідність зауваження.

За значенням поділяються на:

1. Такі, що виражають оцінку повідомлюваного: *безсумнівно, безперечно, скоріш за все, сподіваюсь, трапляється.*
2. Ті, що виражають почуття мовця, дають емоційну оцінку повідомлених фактів: *на жаль, на щастя, на біду, ніде правди діти, чого доброго, на диво.*
3. Ті, що вказують на порядок думок і їх зв'язок, послідовність викладу: *по-перше, нарешті, словом, передусім, між іншим, головним чином.*
4. Ті, що вказують на джерело інформації: *кажуть, повідомляють, по-моєму, на думку.*
5. Ті, що вказують на способи оформлення думок або характер висловлювання: *взагалі, власне кажучи, одним словом.*
6. Слова, звернені до співбесідника або до читача з метою активації його уваги до повідомлюваного: *розумієте, бачиш, уявіть, послушайте.*

Розділові знаки при вставних словах і словосполученнях

Комами виділяються вставні слова і словосполучення:

1) що виражають оцінку вірогідності повідомлюваного (упевненість або невпевненість, ступінь звичності викладених фактів) (*безсумнівно, безперечно, без усякого сумніву, в усякому разі (випадку), видно, дійсно, гадаю, звичайно, звісно, здається, здавалося б, зрозуміло, маже, можливо, мабуть, очевидно, певна річ, природно, по суті (справи), правда, припустимо, припустімо, слід гадати, скоріш, усього, скажімо, справді та ін.; було, буває, бувало, трапляється, як звичайно, як завжди, як водиться та ін.*);

2) що виражають почуття мовця (радість, задоволення, співчуття, здивування, обурення та ін..) (на щастя, на жаль, (як) на біду, на нещастя, грішним ділом, дивна річ, чого доброго, нічого гріха тайти та ін.)

3) що вказують на зв'язок думок, послідовність викладу (по-перше, по-друге й под., з одного (другого) боку, отже, передусім, далі, нарешті, між іншим, навпаки, проте, однак, у цілому, до речі, крім того, головним чином, наприклад, виходить, повторюю, підкреслюю та ін..)

4) способи оформлення думок або висловлення (взагалі, власне, грубо висловлюючись, з дозволу сказати, інакше (коротше) кажучи, іншими словами, крім жартів, м'яко (між нами, попросту, чесно) кажучи, можна сказати, одним словом, признаючись, смішно сказати, так би мовити, точніше, як кажуть, якщо можна так висловитися та ін..)

5) джерело повідомлення (говорять, кажуть, повідомляють, за повідомленням..., на думку..., за визначенням..., по-моєму, по-твоєму і т.д., мов, за моїми розрахунками, пам'ятаю, чую, бачу та ін..)

б) звернені до співрозмовника або до читача, щоб привернути його увагу (бачиш, розумієш, зрозумійте, уявіть (собі), знаєте, вірите, пам'ятаєте, послухайте, погодьтесь, пробачте мені, дозвольте та ін..)

Не є вставними і не виділяються комами такі слова: Ніби, нібито, мовби, немовби, наче, неначе, все-таки, адже, от, принаймні, навіть, між тим, за традицією, у кінцевому підсумку, буквально, якби, майже, при тому, при цьому, тим часом, до того ж, приблизно, якраз, як-не-як і под.

ВСТАВНІ СЛОВА І ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Кома чи О?

1)Вставні слова виділяються комами, їх можна вилучити з речення, не порушуючи його структури: *Твоїх листів нема, Та, видно, не було й любові (Кол.). Це, до речі, не ваше діло.*

2)Комами виділяються вставні слова однак (одначе) і проте (в середині речення): *В'їдливості він, одначе, не помічав (Т.).З борців насміхалася доля, Зростала, проте, їх громада (Грб.).*

ВСТАВНІ СЛОВА, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

1. Вставні слова і словосполучення виділяються комами. *І кожен фініш – це по суті, старт (К.).*
2. Два вставні слова відділяються одне від одного комою. *Правда, може, я сам – таки в цьому й винен...(Г.).*
3. Комою не відокремлюються вставні слова, що стоять на початку або в кінці відокремленого звороту (вони виділяються комами разом з усім зворотом). *Ми сиділи на дереві, очевидно поваленому бурєю. Ми сиділи на дереві, поваленому бурєю, очевидно.*
4. Вставні слова виділяються комами від усіх попередніх сполучників, крім *а*. *Якось однієї ночі в нашій хаті, що, як відомо, вже вросла по вікна в землю, сталось дві події (Д.).*

Після сполучника *a* кома ставиться тільки тоді, коли перед ним стоїть слово з часткою *не*. *Запасним видом палива може бути не вугілля, а, наприклад, торф.*

5. Тире при вставних словах уживається:

а) при пропуску слова в повторюваному словосполученні: *З одного боку, цілував барині ручку, а з другого – клумби квіткові їй толочив (О.В.).*

б) як додатковий знак після коми, якщо вставні слова можуть за змістом належати або до попередньої, або до наступної частини. *Тайна дрозж пронімає народи, -Мабуть, благодатная хвиля надходить (Ф.).*

6. Невеликі за розміром вставні речення виділяються комами. *Звали нашого діда, як я вже потім довідавсь, Семеном (Д.).*

7. Поширені вставні речення виділяються:

а) тире, якщо немає потреби дуже різко виділяти їх із основних речень: *Свиридович – так звали начальника усі в депо – майже ніколи не ходив, а бігав (Т.).*

б) комами з тире, якщо на місці розриву основного речення повинна стояти кома: *Жила удова з дітьми у хатці, - навіть би й хаткою узивати не годилося – хижою, - і стояла удовина хатка на луці під горою (М.В.).*

в) дужками, якщо вставне речення різко випадає із структури основного речення: *І про промінь той туман розоре (Не відірвати погляд від землі!), І кораблі ідуть в широке море, Зникаючи в зловісній млі (Пл.).*

Звертання

Звертання - це слово (або сполучення слів), що називає особу чи предмет, до яких спрямоване мовлення: *Не запізнись, друже!*

Звертання виражається іменником у формі кличного відмінка. Звертання можуть уживатися без пояснювальних слів або з ними (непоширені та поширені відповідно): *Всю кров тобі, Вітчизно, завжди готові ми віддати. Моя Вітчизно дорога, яка тобі горить снага!*

Звертання виділяються комами.

Складні речення

Складні речення – речення, що мають дві та більше граматичні основи. Поділяються на складнопідрядні та складносурядні.

Складносурядні речення – речення, які мають сурядний зв'язок, тобто частини рівноправні за значенням.

Розділові знаки в складносурядному реченні

1. Якщо частини речення виражають одночасність, послідовність подій, то ставимо КОМУ: *Розійдуться тумани, і на світі буде ясно (П.Тичина).*

2. Кома НЕ СТАВИТЬСЯ перед сполучником і (й), якщо він поєднує дві частини-еквіваленти (питальних, спонукальних, окличних, номінативних, безособових речень): *Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! (М. Рильський)*

3. Кома не ставиться перед сполучниками і (й), та (і), якщо сурядні частини мають спільну підрядну частину або спільний другорядний член: *Ніщо не миле тепер Дмитрові й ніщо не може його розважити, бо сталася тяжка і зовсім не зрозуміла для нього подія. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки.*
4. КРАПКА З КОМОЮ ставиться між сурядними частинами, зв'язаними сполучниками а, але, проте, однак, все ж таки, і, та, якщо ці частини мають значний обсяг або в середині їх є коми: *Вітерець легенький дмухнув; поблизу у траві засюрчав коник; а десь далеко ударив перепел, а там над шляхом понеслась-полилась, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня(Панас Мирний).*
5. ТИРЕ ставиться, якщо сурядні частини, з'єднані сполучниками і(й), та (і), та й, а, виражають швидку зміну подій або різке протиставлення: *Може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна (Леся Українка).*
6. КОМА І ТИРЕ ставляться, якщо в другій частині говориться про наслідок того, про що йдеться в першій частині: *Хтось ударив без жалю по серці моїм, - і забилося серце в вогні золотім...(О. Олесь)*

Складнопідрядні речення – це речення, частини якого поєднані підрядним зв'язком, тобто одна частина підпорядковується іншій.

Виділяють такі види підрядних речень:

1. Підрядні означальні – підрядна частина відноситься до члена речення в головній частині, вираженого іменником. Відповідають на питання *який? яка? яке? які?* Підрядна частина приєднується сполучниками *що, щоб, ніби, нібито* та сполучними словами *який, чий, котрий, що, де, куди, звідки, куди*. *Ти п'єш із чистої криниці, яку ми щирістю зорем (М. Рильський).*
2. Підрядні з'ясувальні – підрядна частина розкриває, пояснює, доповнює зміст головної частини. Відповідає на питання всіх відмінків *хто? що? кого? чого?* Підрядна частина приєднується сполучниками *що, як, щоб, мов, ніби, наче, аби, якби, коли, поки, доки, чи* та сполучними словами *який, чий, котрий, що, де, куди, звідки, як, чому*. *Настоялось повітря по медах. Здається, що пройшла медова злива.*
3. Підрядні обставинні місця – підрядна частина характеризує місце чи напрямок дії, про яку йдеться в головному реченні. Відповідає на питання *де? куди? звідки?* Підрядна частина приєднується сполучними словами *де, куди, звідки*. *Де кров текла козацька, трава зеленіє (Т. Шевченко).*
4. Підрядні обставинні часу – підрядна частина характеризує час, про який йдеться в головному реченні. Відповідає на питання *коли? як довго? з якого часу? до яких пір?* Підрядна частина приєднується

сполучниками як, поки, доки, після того як, відколи, відтоді як, з тих пір як та сполучним словом коли. *Під вечір, коли вже вітер колише зорю, я берусь за найлегшу роботу – чекати (О. Сенатович).*

5. Підрядні обставинні способу дії та міри і ступеня – підрядна частина розкриває спосіб дії або міру чи ступінь вияву ознаки головної частини. Відповідає на питання як? яким способом? якою мірою? наскільки? Підрядна частина приєднується сполучниками що, щоб, чим...тим, аж, та сполучними словами як, скільки, наскільки. *У хаті повиднішало так, що на стелі стало чітко видно сині плями.*
6. Підрядні обставинні з порівняльною частиною – підрядна частина за допомогою порівняння, пояснює зміст усього речення. Відповідає на питання як? Підрядна частина приєднується сполучниками як, ніби, наче, мов та сполучним словом як. *на сході сонця вже займалось полум'я, ніби воно було наготові спалахнути і запалати на весь світ.*
7. Підрядні обставинні причини – підрядна частина вказує на причину, що викликає дію головного речення. Відповідає на питання чому? через те що? з якої причини? Підрядна частина приєднується сполучниками бо, що, оскільки, адже, тому що, через те що, внаслідок того що, у зв'язку з тим що. *Босфор аж трясся, бо зроду не чув козацького плачу.*
8. Підрядні обставинні мети – підрядна частина вказує на мету того, про що йдеться в головній частині. Відповідає на питання для чого? навіщо? з якою метою? Підрядна частина приєднується сполучником щоб, аби, для того щоб, задля того щоб, на те щоб. *Подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила (Т. Шевченко).*
9. Підрядні обставинні умови – підрядна частина вказує на умову, від якої залежить виконання дії в головній частині. Відповідає на питання за якої умови? Підрядна частина приєднується за допомогою сполучників якщо, якщо б, коли, коли б, якби, як, раз, аби. *Якби ви з нами подружили, багато б дечому навчились (Т. Шевченко).*
10. Підрядні обставинні допусту – підрядна частина обмежує вияв головної дії, але дія головної частини є реальною. Від головної частини до підрядної частини ставиться незважаючи на що? Підрядна частина приєднується за допомогою сполучників хоч, незважаючи на те що, дарма що. *Хоч була рання весна, надворі вже було гаряче.*
11. Підрядні обставинні наслідку – підрядна частина вказує на наслідок того, про що говориться в головній частині. Від головної до підрядної частини не можна поставити запитання. Підрядна частина

приєднується сполучником так що. *На небі збиралися великі хмари, так що можна було сподіватися дощу (Н. Рибак).*

Розділові знаки у складнопідрядному реченні

1. Підрядна частина відокремлюється від головної комою або відокремлюється комами з обох боків, якщо стоїть у середині головної частини. *Рідний край у тебе в серці, поки спогад ще не гине (Леся Українка).*
2. Кома не ставиться між складеними сполучниками *перш ніж, лише коли, навіть якщо, тому що, через те що, завдяки тому що, незважаючи на те що, подібно до того як і подібні. Довго співали дівчата, довго співали хлопці, незважаючи на те що другого дня треба було рано вставати.*
3. Крапка з комою ставиться між значно поширеними підрядними частинами, які не з'єднані між собою сурядними сполучниками. *Він стояв та дививсь, як шпарко дбайливі городяночки поспішали, заспівали, і гонили одна одну до криниці і від криниці; як ішли наймички, під'їздили і від'їздили бочки (Марко Вовчок).*
4. Тире або кома і тире ставляться, якщо підрядна частина виноситься перед головною з метою сильнішого інтонаційного і смислового її виділення. *І коли я спокутую, коли діжду краю, - не бачу й не знаю (Т. Шевченко).*
5. Двокрапка ставиться, якщо в головній частині є слова, що вимагають роз'яснення, і при відповідній інтонації. *Лисичка подала у суд таку бум агу: що бачила вона, як попелястий Віл на панській винниці пив, як мошенник, брагу, їв сіно, і овес, і сіль (Гребінка).*

Безсполучникові речення

Безсполучникові речення – це речення які з'єднуються лише за допомогою інтонації та змісту.

Розділові знаки в безсполучникових реченнях

1. Кома ставиться, якщо частини виражають одночасність, сумісність дій або їх послідовність та тісно зв'язані за змістом: *бігають коні, кричать крामарі, регочуть дівчата, крутиться карусель.*
2. Крапка з комою ставиться, якщо вони зберігають самостійність (найчастіше в складових частинах уже є коми): *Сиза імла рідшала, димочок де-не-де вже звивався, вже люди попадалися і коло криниці; вже товпилося, купчилося багато народу (Марко Вовчок)*
3. Двокрапка ставиться, якщо наступна частина розкриває зміст попередньої (можна підставити сполучник *a same*) або друга частина виражає причину того, про що йдеться в попередній частині: *За роботу треба братись: час на місці не стоїть!*
4. Тире ставиться, якщо зміст частин протиставляється (можна підставити сполучник *a*): *Мудрості не вивчитись чужої – треба*

помилятися самим; якщо у першій частині вказується час або умова дії, про яку говориться в другій частині (можна вставити коли, якщо): Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла сподівайся; друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що говориться в першій частині (можна підставити через, тому що): Защебече соловейко – пішла луна гаєм...; у другій частині міститься порівняння з тим, про що говориться в першій частині (можна вставити немов) : Говорить – шовком вишиває.

Розділові знаки при прямій мові

1. А: „П!?...”, А: „П”.
2. „П?!...” – а.
3. „П”, - а.
4. „П, - а, - п”.
5. „П, - а. - п”.
6. „П,?!... – а. - П”.
7. А: „П”, а.
8. А: „П?!...” – а.
9. „П1” – „П2”.

Питання для контролю:

1. Словосполученнями є всі наведені приклади в рядку:
 А. Пропонував підготувати, незважаючи на дощ, лагідне слово;
 Б. Чотири курси, співати вголос, знайти й віддати;
 В. Рядки вірша, спілкування з друзями, накивати п'ятами;
 Г. Ознайомлені з програмою, сісти за стіл, піднявши вгору.

2. Поширеним є речення:

- А. Хай кожен із вас заспіває.
- Б. Вони будуть відпочивати.
- В. Тут весело.
- Г. Хлопець виявився не ликом шитий.

3. Неповним є речення:

- А. Світає.
- Б. Од загадок так сонячно й крилато.
- В. Висока трава.
- Г. У нашій хаті – наша правда стояла.

4. Встановіть відповідність

1. обставина способу дії
виднокруг.	А.Сади, дороги заметуть по самий
2. обставина міри і ступеня
рідну мову.	Б.По всім світі пронесу нашу гордість –
3. обставина причини
великим плесом.	В.За пів кілометра річка розпливалася

- 4 обставина часу Г. Не від їжі ростуть діти, а від радості.
 5. обставина місця Д. Бурлаки звернули в яр на відпочинок.
 6. обставина мети Е. Джерельце роду б'є споконвіків – отам ріка, до речі, почалась.

5. Встановіть відповідність:

1. називні А. У нас проханих не люблять.
 2. означено-особові Б. Не силою роби, а розумом.
 3. неозначено-особові В. Зима.
 4. узагальнено-особові Г. Світлішає в душі і на землі.
 5. безособові Д. Постою край галяви, подивлюся на квіти й трави.

6. Перед однорідними членами речення треба поставити двокрапку ,а після них тире в реченні:

- А. Любіть людей і рідний дім і землю цю і стигле жито ось по закону по яким нам треба жити.
 Б. Усе попереду любов і цвіт і день і мла і ніч і паморозь туманна.
 В. Владність над речами буденними трудівницьким умінням ось чим вражають тут Ліну робітники.
 Г. У групах приголосних а саме –зджн-, -ждн-, -стн- звуки [д], [т] при вимові випадають.

7. Встановіть відповідність між відокремленими членами речення та прикладами:

1. означення А. Море все хлюпочеться, від місця ясне.
 2. прикладка Б. У тебе сіяють сумні очі – синя далечінь.
 3. обставина В. Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку.
 4. додаток Г. Падає листя смутком провістя.
 Д. Нині поет взагалі має сумнів, чи у світі щось було, окрім морозів, голоду та снігу.
 Е. Музеї мовчать, убравши в себе минуле.

8. Правильно поставлено розділові знаки в реченні:

- А. У чужині самотній, безсилий, доживаю я старечі дні.
 Б. У чужині самотній, безсилий доживаю я старечі дні.
 В. У чужині, самотній, безсилий доживаю я старечі дні.
 Г. У чужині, самотній, безсилий, доживаю я старечі дні.

9. Вставного слова не має в реченні (розділові знаки пропущено):

- А. На щастя моя доля складається не так як дехто того прагнув.
 Б. На щастя доля не завжди виконує наші бажання.
 В. На щастя і печаль я маю право при них обох душа моя згора.
 Г. На щастя і на ледачого знайдеться свій батіг.

10. Розділові знаки правильно поставлено в реченні:

- А. Дощ одшумів і спориші понурі пришишли, настрахавшись грози.
 Б. Дощ одшумів – і спориші понурі пришишли, настрахавшись грози.

В. Дощ одшумів; і спориші понурі принишкли, настрахавшись грози.

Г. Дощ одшумів, і спориші понурі принишкли настрахавшись грози.

11. Установіть відповідність між видами підрядних речень та прикладами:

1. Міри і ступеня А. Ніяка держава не буде сильною, якщо не виконується її закони.

2. З'ясувальне Б. Ніколи серце не заплаче, бо все обернеться на спів.

3. Причини В. Я завтра їду в Україну, яку покинув так давно.

4. Умови Г. Поети кажуть, що їм ні про що писати.

Д. Чим швидше зводиться сонце, тим воно меншає.

12. Допущено помилку в складнопідрядному реченні

А. Шуми, Україно як рідні ліси, як вітер в широкому полі.

Б. Тобі відкрились виднокола, котрі ти у собі здобув.

В. У грудях щось обірветься, коли від хмар полтавським яблуком запахне.

Г. Натомлена душе, сягай висоти, бо тільки вона є домівка для тебе.

13. Між частинами безсполучникового речення треба поставити двокрапку (розділові знаки пропущено)

А. Повний чайник мовчить, неповний шумить.

Б. Розумний учить дурень повчас.

В. Яблуню не вчи родити яблука її вже природа навчила.

Г. Велика ріка тече спокійно розумна людина не підвищує голосу.

14. Між частинами безсполучникового речення треба поставити тире (розділові знаки пропущено):

А. Срібно бриніло чаїне крило біле вітрило за обрій манило.

Б. Скрикне сова довго-довго луна не стихає.

В. Ні таки прекрасний наш народ він і в горі гідність зберігає.

Г. Пахло жито віяв з поля вітер.

15. Складним зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язком є речення:

А. Що поробиш: важкі часи, треба гідно їх перебути.

Б. Тільки глянь – і все воскресне, бо на всьому ще роса.

В. Я пізнаю дитинства слід: шумить гаями, соснами мій неповторний, щедрий світ.

Г. Ти б дивувався: дощ і пізня ніч, а в мене світло і вікно на роздоріж.

Список літератури:

1. Граматика української мови. Навчальний посібник/ О.Б. Олійник. – К.: Кондор, 2008. – 544с.
2. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. – К.: Вища школа, 2005. – 286с.
3. Новосьолова В.І. Українська мова: зб. тест. завдань для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання: 11 клас. – К.: Генеза, 2009. – 120с.
4. Попко О.Г. Українська мова. Практичний довідник за всією шкільною програмою. – Харків: ФОП Співак Т.К., 2009. – 409с.
5. Сучасна українська літературна мова/ А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2002. – 439с.
6. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика/ І.К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1996. – 436с.
7. Сучасна українська літературна мова: Морфологія/ І.К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1996. – 583с.
8. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис/ І.К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1972. – 515с.
9. Українська мова: комплексна підготовка до тестування: навчальний посібник/ С.В. Шевчук, О.О. Кабиш, І.В. Клименко. – К.: арій, 2008. – 640с.
10. Українська мова та література. Довідник. 1700 Завдань у тестовій формі/ О.М. Авраменко, Л.Т. Коваленко. І частина. – К.: Грамота, 2009. – 480с.
11. Українська мова: Навчальний посібник. – 2-е вид. – К.: Вища школа, 2001. – 151с.
12. Український правопис у таблицях: правила, винятки, приклади, коментарі/ Шевелєва Л.А. – Х.: Світ дитинства, 1996. – 56.
13. Фонетика і фонологія сучасної української мови: учбовий посібник для студентів філологічного факультету/ Ю.О. Карпенко. – Од.: Чорномор'я, 1996. – 436с.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
з дисципліни „Українська мова”
для слухачів підготовчого відділення

Укладачі:
Професор кафедри українська мова ОНУ імені І.І. Мечникова Бондар О.І
та викладач кафедри довузівської підготовки ОДЕКУ Труба Г.М.

Підп. до друку	Формат	Папір
Умовн. друк. арк.	Тираж	Зам. №

Надруковано з готового оригінал - макета

Одеський державний екологічний університет
65016, Одеса, вул. Львівська, 15
